

Ivier 2016-2017 * L° 80

Li Rantoele

Gazete di prôze nén racontrece ki rexhe tos les troes moes eplaideye pal "RANTOELE", soce nén recwârlante (a.s.b.l.)

mimbe del Soce po les mancîs Lingaedjes et Tuzances d' Urope (ALCEM), avou l'aspalaedje del Kiminalté Walonreye-Brussele

A large background image of a sunset sky with scattered clouds, transitioning from dark blue at the top to bright yellow and orange near the horizon.

**BOUNE ANEYE
2017
et totès sôres
di bouneurs**

Mwaise sicrijheu : Lucyin Mahin - Desséns : Djozé

Eplaideu responsåve : Pire Otjacques

19, rûe d' la Hète, 6840 Li Tchestea - Bureau de dépôt : 6840-Neufchâteau

Pris : 3 uros å limero ; abounmint po èn an : 12 uros (20 po l' etrindjir)

à conte IBAN : BE74 0682 2043 0507 BIC : GKCCBEBB

Li mot « rantoele »

Li mot « **rantoele** », c' est dandjreus on riscôpaedje [mécoupure] do shuvion [suite de mots] « l' arantoele » (l' araegnreye, l' arincrin). On l' dijheut purade e l' Basse Årdene, la k' i s' prononce *ranteûle, ranteûye, rantûye, rantûle, rantôye, rantoûye, rantoûle, rantwèle, rantwâye, rantwaye, rantwale*, evnd. (ALW 8).

Li Rantoele-soce

Li Rantoele-soce, c' est ene Soce Nén Recwârlante (S.N.R., a.s.b.l.) k' a stî ahivêye e 1996 pa Tiri Dumont, Lorint Hendschel, Lucyin Mahin, Pire Otjacques & Stefane Quertinmont. Po pus di racsegnes, alez sol Wikipedia walon, et potchî a « Li_Rantoele_(soce) ».

Li Rantoele-gazete

Li Rantoele-gazete eplaidê a pus sovint des ârtikes e **rfondou walon** (orthographe wallonne unifiée).

Sacwants tecses sicrîts e-n on walon coinrece [régiolecte] et riscrîts e rfondou cial ont stou eplaidîs, come li scrijheu(se) les a-st ortografyî, sol djâspinreye « li walon d' emon nozôtes »: <http://walon.cultureforum.net/>

Responsåvte

Les scrijheus sont responsåves di leus scrijhaedjes et les dessineus d' leus dessinaedjes.

Croejhete

Avec les verbes auxiliaires « fé » et « leyî » suivis d'un verbe pronominal, le pronom est généralement supprimé.

Dji l' a **leyî essocter** e divan [je l'ai laissé s'assoupir].

Nos l' **avans fwait rsovni** d' ene viye kénte [nous l'avons fait se resouvenir d'une vieille anecdote]

Dès lors, des verbes comme « si sovni » ou « si rsovni » peuvent être considérés uniquement pronominaux, même si on rencontre ces formes sans pronom avec les-dits auxiliaires.

Abondroets

Les scrijhaedjes del Rantoele polèt esse riprins tot marcant bén l' sourdant.

Les textes publiés dans « Li Rantoele » peuvent être repris en citant la source.

Li RANTOELE

Et n' rovyîz nén ki :

xh se prononce généralement **ch** et **jh** se prononce **j** (les 2 se prononcent **h** a Liège); **ea** se prononce **ia** ou **ê** (fr. eau); **én** se prononce généralement **in** (**én** ou **é** a Charleroi); **ae** se prononce généralement **a** (**è** à Liège, **â** à Charleroi dans le suffixe -âdje); **oe** se prononce généralement, **ey** se prononce **èy** à Liège et **iy** ailleurs; **wè** (**eû** à Liège, mais aussi **è, û, ë, wa, oû, wê**, etc.), **sch** se prononce **sk** ou **ch** (mais **h** à Liège); **oi** se prononce **wa** à Namur, **wè** à Liège, **ôn** à Charleroi et **oû** à Nivelles, **â** se prononce **au** (ô), **â, â, an**, ou **on** selon les régions; **ô** se prononce souvent **ôn** (presque **on**) mais **oû** à Nivelles, Fosse-la-Ville et en Haute-Sûre; **sh** se prononce **ss** à l'Est et **ch** à l'Ouest; **oen** se prononce souvent **on** à l'Est et **win** à l'Ouest.

endè (**end, ndè, nd**) se prononce **ènnè** (**ènn'**, **'nnè**, **'nn'**) sauf à l'Ouest où il se rend par **'dd'** (simplifié en **d'** ou **d-**)

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent **è**. remantchî = **rèmantchî**; retchessî = **rètchèssî**. La lettre **é** ne s'écrit que si elle représente un phonème du wallon : **ceréjhe, tuzé, singlé**. Non si elle provient d'un calque du français : **prezinter, republike (lire è)**.

Les voyelles **i, u** et **ou** se prononcent presque toujours longues devant une consonne voisée (**b, d, dj, g, jh, v, z**), **R** et **Y**.

Un espace typographique suit toujours une apostrophe; il n'y a pas d'apostrophe ni d'E muet internes. Ces deux règles étaient déjà d'application dans le « Dictionnaire des parlers wallons du Pays de Bastogne » de Michel Francard (2000).

Di traze a catoize

Noveas lives e walon

« **Ouves da Henri Colette** », deujhinme live del coleccion « Scrijhaedjes d' ir et d' ouy » do Rweyâ Club walon d' Mâmdéy.

Si vind al livreye Cunibert a Mâmdéy, et â « Malmundarium »; vos l' poloz ossu aveur tot emilant info@rcw.be, et tot-z evoyant 12 uros + 3,5 € po l' posse â conte BE 25 7925 2896 3482.

« Contes di Noyé e walon » da Hinri Matteredne. Limeron a pârt des Cayés walons. Si vos n' estoz nén abouné, emilez a: croledes-tris@skynet.be

Bates

Les 3 bates del fiesse âs lingaedjes walons.

Noûmots

Les meyeus noûmots, sorlon l' djuri, ça a stî: « awè l' crâs sonk » po « avoir du cholestérol » (2inme), « oxh âs trôs » po « ostéoporose » (3inme) et « aschoutea » po « stéthoscope ». Li « crâs sonk » a stî dné pa deus bateus. Les mwaisès cognes et l' no des wangnants sont-st eplaidîs sol pådje Fesbok del fiesse. Gn aveut 6 bateus (end av 12 e 2015).

Pîce di teyâte

C' est Roland Tibaud, on teyâteu di s' mestî, k' a yeu l' plouma. Gn aveut bén ene dijhinne di bateus, et l' djuri a yeu foit a fé po lzès dispârti.

Mascote del fiesse âs lingaedjes walons

C' est èn ôte ome di mestî, Jean-Philippe Legrand - i wangne si crosse avou des desséns po les gazetes - k' a yeu l' prumî pris, avou ene mascote ki rprezinte ene agaesse, k' il a lomé « Djâzete ». Jacques Raes, èn ôte dessineu di s' mestî a-st arivé 3inme.

Ratacaedje

Li Walonreye a-t ele magnî des spinasses ?

Jacques Desmet : « Tot-z emantchant leus istweres di Tafta, Ceta, et hay vos nd âroz, il avént pinsé : « Nos n' metans nén pinde nos lokes a des si bassès håyes. » Dj' ô bén: les ptitès djins ou les ptits payis d' Urope. C' esteut l' Comission el grand mwaisse do djeu.

Mins vola l' cayet : po on côp, li batch a rtourné so l' pourcea. Et Magnete a divnou cnoxhou lon et lådje. Come li blanc leu. Po cobén d' timps, dji n' è sai rén. « Kécfeye bén k' ça va resse emantchî come des cerjhes so on baston... paski gn âre del manoye k' âre candjî d' potche ! » (fén d' ridjaedje).

Li paskeye di l' AECG (CETA)

Les acoirds di libe comiece, c' est ene sacwè al môde totavå l' Daegne dispu on gros dmey sieke. Li Beldjike fourit ene des prumires avou l' Benelusse (1949). Pu li Cmon Martchî a 6 (1957).

Mins dispu l' 21inme sieke, c' est des pus nouzomès sacwès. Insi, l' Union Uropeyinne a 28, u l' AL-CAB (Acoird di Libe Comiece di l' Amerike bijhrece, inte les Estats Unis, Canada et Mecsike). Les Aziyatikes et les Afrikins ont shuvou bagaedje.

Adon-pwis, on nd a volou fé des etercontinintås. Li Tafta (Urope EU), ki Djåke dit cial âdzeu, a brâmint pestelé, divant d' esse abandné. Adon, les Uropeyins ont martchandé avou les Canadyins.

Mins gn a yeu des arokes. On a fén sogne ki les grossès mâjhons d' comiece amerikinnes ni vegnuxhe fé leu lwè et taper a l' abat les lwès des payis cwand

ces lwès la disbrôlèt leu hâsse di rfé des liârdès [vont à l'encontre de leur appât du gain].

Magnete, èn ancyin prof di syince-po a l' ULB, a studyî les tecses di l' AECG dispu 7 ans. I trova ki les djudjes ki serént metous po les margayaedjes n' alént nén esse neutés.

Carculaedje politike ?

Nén rovyî ki les socialisses ont stî rboutés å federå. Gn a k' les liberås vaila come Walons. Come les socialisses sont mwaisse el Walonreye, eyet k' li lwè bedje permète ås redjons di dire li leur dins les acoirds di comiece inte payis, ci foudrit, metans, ene hinante ocâzion di mete des xhames el voye do govienmint d' Brussele.

Si on rwaite les cis ki disfindît l' acoird, on trove djustumint les cis do govienmint federå : Louiws Mitchî, ki s' fi est prumî minisse, Didî Rénnderse, minisse des afwaires difoûtrinnes, et les economisses loyîs å MR.

Dins les cis ki sotnît Magnete foû payis, des comunisses come li Francès Melanchon, des ôtmondialisses come l' ôte Francès Bovet. Des cinsîs bedjes eto. Ey ene grande pârte des Walons, di tos les liveas sociâs et clintchas politikés, tot firs ki leu ptite

patreye mostere li voye do rendalaedje do bata [retour de banancier] del mondiâlijhâcion.

Les gatzîs ont i stî serieus ?

N' ont i nén fwait l' diåle pus noer k' i n' est ? I nos ont mostré les coûtivaedjes d' OGM et les vatches ås trôs-bâketes el panse [hublots ruminiaux]. Et rexhe

Banire di sotnaedje ås rclameus disconte on mwais acoird CETA, divant l' Pârlumint walon, li djoû di dvant l' fén des martchandaedjes.

l' imådje do « tchvå d' Trwè » ki l' AECG pôreut divni po les industreyes amerikinnes avou ene fiyåle e Canada.

Oyi, mins les estats dimorront mwaisse di leus lwès. Motoit bén k' non, dijhèt i les anti-AECG. Et mosterer li câze del société suwedwesse k' atake l' estat almand pask' il a clôs les cintrâles nawearinnes.

Lucyin Mahin, li 4 di decimbe 2016

(shûte p. 8)

C' est vos k' el dit

Jean Cayron: Les disfindeus d' l' acoird acsegnnut ki les payis d' Azeye, Inde et Chine e leu tiesse, fwaiynut des demonés acoirds di comiece. Ki, si on n' si mete nén avou ls Amerikins, c' est les Aziyatikes ki nos dictêyront les rîles a shuve. Et nos serans sins crexhance economike. Oyi mins nonna... (lère p. 8).

On vôteu MR: Mi k' a bouté 20 ans dins ene société amerikinne, dji m' dimefeye di ces djins la, sûtis ådla cwand c' est po haetchî li covtoe di leu costé.

On Condrozewalnî (djâspinreye Fesbok): Dj' a disfindou co traze côp les Walons dins les raploûs

economikes. Mins ç' côp cial, dji n' a sepou. Il ont fwait di l' astocaedje d' astokeus.

On vôteu PTB: Ki front les cinsîs biyo divant des pris d' dinrêyes pousseyes a stok, so des meyes d' ectâres di tchamps ?

Martial Ledecq: Tocosté, on voet k' el crexhance economike nos moenne direk å sbeulaedje e-n on meur. K' i fâreut ataker so ene discrexhance eduråve [décroissance supportable]. Et après, on vout siner des papîs po co fé des pus gros benefices avou des pus gros acteurs economikes. C' est dire blanc et fé noer.

Eternâcionâ

Democraceye: li cas Donal Trompe

Li mârdi 8 di nôvimbe 2016, a cénk eures del vesprêye, dji m' rissovna k' on sav dedja, dispu à matén, kî çk' aveut wangnî les vôtaedjes estazunyins.

Nén dtrop axhâré, èn ome. Li dimegne, dj' aveu-st oyous ki l' feme Clintone aveut co cénk ponts d' avance divins les ploncaedjes [sondages]. Dji m' atindeu a ene grosse doubleure po Trompe, a môde del cene di s' camaeråde di lisse divant Obama, la cwatre ans did ci. Les Amerlokes n' alént tolminme nén relére onk k' est disconte des comeres, des noers, des Latinos, des muzulmans. Cwè çk' i dmeure co, cwand t' as rsaetchî tot ça ?

Dj' a bèn manké d' toumer d' ene astârdjeye cwand dj' a-st oyous l' novele :

Li cia qu'a
gagnî
c'est !

Sacwants tuzaedjes d' après les eleccions « made in USA »

1° I gn a rén d' candjî ; li ci k' a des liârdes pout tot atchter.

2° Dins l' djeu des flairants, c' est l' pus malén k' a pelé l' ouy a l' ôte.

3° Les sondeus l' ont co yeu dins l' cou; c' est bèn cnoxhou : i s' ont « Trumpé ».

4° Ci n' est pus « Wall Street » k' a wangnî, c' est « Fesbok » : les gatzîs, les tévés (bén payîs) es-

L' Amerike n' est pus çou k' elle esteut

Come tos les 10 di nôvimbe, dj' a stou fé mi ptit toû al Nouve Veye [Neuville-en-Condroz] la wice ki rispoizèt des cintinnes di djonnes sôdârs amerikins k' ont vnou al fleur di l' âdje diner leu veye po k' nos rtrovénxhe nos libertés ki les Boches nos avént hapé. Portant, ciste anêye n' est waire li minme ki ls ôtes, et dji m' dimande çou k' ces djonneas la polèt bèn tuzer cwand i veyèt çou qui vint di s' passer e leu prôpe payis.

Li pesse s' î mzuréve avou l' colera et dji peze mes mots. Tos ces ptis sôdârs polént i tuzer k' on djoû, on reyreut d' zels paski do djaene, do noer, do maxhuré fihjént taetche so leu vizaedje. Pask' i

Les binâjhes

Ene contrumasse di djins fourît disbâtchîs. Mins end a ki n' veyèt nén d' on trop mwais ouy l' arivêye d' on sfwait halcotî al tiesse do pus pouxhant estat del Daegne. Les prumîs a-z aveur evoyî des proficiates, ça a stî les prezidints do Bouroundi et do Gabon. Ti sins bèn ! Les democrates volént stichî leu nez tocosté et pûni tos les moenneus afrikins ki frawtinèt avou leus peupes. Asteure, ki les dictateurs des zivercôfs touyexhe et brouyexhe come ça lzî dût. Donal, lu, s' vout occuper des Amerlokes d' Amerike, et rén d' ôte. N a minme on pont la k' il est d' acoidr avou l' Obama : li guere di Libeye, decidêye pa les EU, li France et l' Inglutere sins l' âjhmince di l' ONU, ça a stî li pus grande ratournêye politike des deus mandats Obama.

Donal vôreut ramoenner les

oujhenes k' ont stepé evoye à Mecsike avou l' ALCAB. Lacobén k' on n' a pont fwait d' acoidr Urope-Amerike, ca il âreut falou racmîncî a rén.

Tot foû scwere k' il est, s' i parvént a fé rtourner l' vierna do mondiâlijhaedje sâvaedje, ki fwait les gros todi pus ritches et les ptits todi pus pôves, il âre wangnî ene bele djournêye po nos efants. Tant k' il î est, i s' pôreut eto rsaetchî d' l' OTAN, et leyî les Uropeyins divni omes zels tot seus, sins leu grand fré Djancaisse po tni l' tchande.

Mins, po-z enonder ci grand rivnaedje di bata [retour du balancier] la, fâreut k' les gros-plin-d'-cwârs soeyénxhe avou lu. Et, come tins del paskeye Obama-moutouwele [Obama-care], i n' âre câzu rén a dire disconte l' estâvlixmint.

Lucyin Mahin, li 13 di nôvimbe 2016

tént po Hilari, mins i priyént Donal pask' il avént dipus d' schoûte avou lu.

5° On nd a télmint plin les guetes di vey les politikîs fé les clônes. Ostant prinde on clône po fé del politike. Et tchiker s' role po bèn raetchî !

6° Nos dvans co esse binâjhe. Nos plans co vôter...

Mâjhnî (Jacques Desmet), li 11 di nôvimbe 2016

vnént do Meccike, di l' Afrike, di l' Azeye, do nôrd ou bèn do sud di leu bea payis.

Li mâva vint d' l' ess mi côleve e deus; dj' a fruzi. Come dji n' so waire d' adrame po l' moumint, dj' a fwait dmèy tâu tot tapant ene dierinne loukâde.

Neni valet, l' Amerike n' est pus çou k' elle esteut. Et dji rdjonda mi oto.

I s' meta-st a ploure come totes les lâmes d' ene Amerike ricovrowe pal mer.

Richard Joelants, li 10 di nôvimbe 2016

Spòrts : Les tchafiaedjes do Ptit Louwis (41)

El medaye d' ôr da Nafissatou

Nafissatou Thiam a vnou à monde el 19 d' awousse 1994 a Brussele d' ene moman bedje eyet d' on popa senegalès. Cwand les parints s' ont cwitè, ele a vnou dmorer a Rénne [Rhisnes] dins l' Namurwès.

Mins elle eva a scole a Lidje po-z aprinde el djeyografeye.

A Rénne, les efants el lomît « li noere ». Mins asteure, elle a dvinou el glwere do viyaedje. Dedja e 2014, après l' medaye a l' Uro d' atletisse, Nafissatou a rçû des beas desséns d' efant dins s' boesse àzès letes. Come cwè...

Des rujhes po fé

El vicàreye n' a nén todi stî àjheye dins l' famille avou on mierseu salàre po l' moman eyet les cwate efants. Ele pitite vleut eto fé do spòrt.

Et c' est k' ele n' a nén leyî ouve [persévérer], el racoulote !

Ça lyi a dné l' ocâzion d' reyализer ès reve et d' acrotchî l' espòrt di hôt livea. Eyet eto di discrotchî ene medaye d' ôr às djeus olimpikes.

Elle a bouté deur

Cwand elle a cwitè Nameur po s' aler etrinner avou Roger Lespagnard, ele pârtout a 7 eures à matén avou s' saetch di

spòrt po daler a scole. Après les studiaedjes a Nameur, ele purdeut l' trén viè Lidje po rvini a s' mâjhon so l' côp d' dijh eures à niût. Et seulmint adon awè droet a s' soper !

Riyo après Zurixh

Bén seur ki Nafissatou aveut dedja repointé l' medaye di bronze a l' Uro d' Zurixh e 2014. Mins roci, vla k' à Braezi, el 13 d' awousse 2016, nosse Rénnwesse a dvinou el tchampionne olimpique di l' eptatlon às Djeus d' Riyo.

Nafissatou Thiam a adiercî on totâ di 6.810 ponts, sketant à passaedje ès ricôrd di Beldjike. Et disfaçant ès totâ di 6508 ponts (reyussi les 31 di may eyet l' prumî d' djun 2014 a Gueutzisse e-n Otriche).

Li podium di Riyo

Ele fourit prumire a Riyo, divant Jessica Ennis-Hill (6.775 ponts). El Canadyinne Brianne Theisen Eaton, avou ses 6.653 ponts, esta l' troejhinme sol podium.

Po-z ariver a des sfwaitès perfôrmances dins èn eptatlon, i fât esse foirt dins sacwantès diciplenes.

Po-z ariver ossu bén plaecî dins set esprouves d' on tél concours, i fât esse dins les prumires tot àd dilong des lûtes. Et çoula, putete bén k' ele n' el sàrè nén rfé on deujhinme côp.

I fât fé do rzultat à bon momint ! Dedja ki, cwand on pinse k' el djonne feye n' est k' à cominçmint d' ès càrire, on pout croere k' ele pout co bate si prôpe ercôrd !

Les estapes d' èn eptatlon

Elle est foite dins l' sât e hôteur. Did la a l' vir dins des concours dins ç' diciplene la, i n' nd est nén kession po l' momint. D' après leye, ele s' amuze trop bén dins l' eptatlon.

Après s'-n espwè, el Namurwesse n' arivéve nén a î croere. Dins s' tiesse, ele n' endalève nén a Riyo po-z awè ene medaye. Portant, après l' longueur, elle a cominçî a î croere. Co pire après l' djavlot avou on hinaedje di 53,13 metes.

- Mi eto dayeur !

Ele s' a djusse concintré dissu ene esprouve à côp. So l' 800 metes, elle aveut dins l' idêye d' èn nén leyî pârti trop lon Jessica Ennis-Hill, po n' nén trop piede di terén.

Ele a sâtlé a 6,58 m eyet a repointé l' lançmint do pwès avou on lançaedje a 14m 91. Après on 200 metes corou e 25 sigondes 10 cintinmes, elle a sintou k' ele pleut-z ariver a ene

sacwè.

Eyet c' est insi k' ene Bedje a rascodou ene medaye d' or à djeus olimpikes di Riyo.

Jean Goffart, li 20 di nôvimbe 2016.

Ecolodjeye

Baloujhnaedje sol COP 22

Les gaztîs, come ene seule djin, préjhît li COP 22. Li prumire COP eviè Nonne [vers le sud] drova poites et ouxhs a Marakech (Marok) troes djoûs après l'aveurixhaedje [ratification] des acoirds di Paris del COP21. Bon côp po ene COP k'ârè l'cope d'Afrike.

COP vout dire, e-n inglès, conférence des pârteyes (C. Of the P.). Dj'ô bén, les cenes egadjeyes divins les acoirds tcherpetreces [convention-cadre] di l'ONU so les candjments do climat. Li plin sike [sigle, acronyme] sereut CdPATchONU-CC. Ké dalaedje !

Gn ourit 195 payis po siner les papîs d'Paris, inte di zels, pol prumî côp eshonne, les pus mannixheus del planete. Des k'estént nawes po-z accepter l'droet do djeu. Po l'epufkinant CO2 par djin, i s'adjixh di : l'Ostraleye, les Etats Unis, l'Arabeye Sawoudite, li Rûsseye eyet l'Almagne.

Cwand on l' dit, on l' fwait

Pus grand k'el fôre di Libramont, nosse COP 22 ! Avou, tot do long del voye po s'î rinde, des banires avou dins les cénk lingaedjes corants do Marok, li dvize « bouter »; dj'ô bén : adjî, nén todi berdeler.

Foiski, disk'asteure, mes omes, i n'ont ponou k'des belès paroles. Ci n'est nén l'tot d'aveuri en acoird. Si fât i co mete si mwin e s'boûsse

po fé rexhe les çanses po-z aidî les pôves payis vini foû di spe-xheur [émerger économiquement].

Afrike, li ptit k' on spotche

Ces pôvriteus payis la, end a ene masse e l'Afrike.

Dins on rapoirt sol coixhiveusté [vulnérabilité] des payis divant les disduts climatikes rawârdés pol 21inme sieke, li buro âs studias inglès Maplecroft a metou set payis afrikins dins les dijh les pus mancîs do reschandixhaedje del Daegne (Siera Leyone, Nonne-Soudan, Tchad, Nidjeria, Cintafrike, Eritrêye, Etiopêye).

Portant, l'Afrike n'est waire responsâve do disbrôlaedje di nosse tins. Nén ddja 4 âcint di l'enairixhaedje d'emacralants gâz [émission de gaz à effet de serre]. Avou ça ki, c'est dins li dzo-tere di l'Afrike ki les ritches payis (les Chinwès tot pareys) vinèt poujhî çou k'il ont dandjî po leus mannixhantès industreyes: uraniom, coltran, petrole (Nidjeria, Angola, Aldjereye, Libeye). Dji mousse e t'mâjhone, dji t'hape tes ritchesses, et dji t'revoye des pufkenes !

Ridnez nos djusse on pô des çanses !

Ca gn a brâmint a fé e l'Afrike. Po l'agricôteure, po on prumî. N'a fok deus âcint des teres afrikines ki sont raiwêyes, dabôrd k'end a 25 % k'el pôrént sey. Mins on s'disbâtchreut bén do waire d'asteme ki les decideus climatikes prindèt po l'Afrike et ses coûtiveus. Â prume, n'a ddja ki 4 âcint di leus buddjets ki sont-st alouwés po les cinses et les cinsîs (pattavâ les payis). Et, tot conté tot rabatou, l'Afrike ni rçût ki 5 âcint des dispinses pol climat.

Agricoôteure: prumiristé

Tocosté sol COP22, gn av des standes po mostrer les avancées di l'agricôteure d'Afrike. Pordjet po rfé do biyogâz avou les bigâds, les flates et les riketes d'abatwer (Marok); po fé do biyomazoute avou d'l'ôle di pâlmisse (Congo-Braza), et hay vos ndâroz.

Mins çoula, c'est l'âdjeu des grossès societés agrowindustriyeles. Po les ptitès djins, gn a eto des vudindjes. Come li permicoûtivaedje [permaculture] po rfé des ptits cortis. Ou des coperatives po vinde direk a l'atchteu des rcwerous prodûts come l'ôle d'argane ou les yebeas âs maladeyes, rewalpêyes dins des saetchots dins les regues di l'etictaedje modiene.

Dire âk et fé l'contrâve

Di m'mestî (ârtisse po les grossès biesses), dji so tofer e hant [en contact] avou les cinsîs produjheus d'laecae. Ké plaijhi d'vey so on stande ene pitite cinsse nateure-amistâve [écologique] avou fok ene dijhinne di vatches. Et dins les tâvleas d'esplicaedje « sayî d'amidrer les raeces do payis ».

Mins deus standes pus lon, ene grosse laecelreye ki vante l'apoirtaedje e l'Afrike di hôtès dneuses Ostines [importation de Holstein Frisians]. Ki pixhnut des 30-40 lites di laecae par djoû. Â cmince, todi. Mins po lzès nouri, des silos d'mayisse prodûts pa ahivaedje di poes d'Trouk, onk après l'ôte so les minmes tchamps [en monoculture]. A grands semaedjes di nitrates, ki vont bénrade epestiferer les poujhâvès aiwes [nappe phréatique]. Et houte di ça, des alimints avou do soja ki vént do Braezi et d'Ârdjintene, tot disbouxnant a

grands côps, et semer des OGM. Mins ça, c' est purade li veur po les poytreyes, on cwårtî d' l' aclevaedje k' on n' a nén ve-you sol fôre.

Nén fé l' diâle pus noer...

... k' i n' est. Gn a eto des clintchas foirt préjhâves [*tendances favorables*] pol moumint e sacwants pays d' Afrike. Insi, li nouzome cintrâle à solea di Warzazate.

Cénk ectâres di panes à solo ki vont tchâfer d' l' aiwe et fé del wapeur, ki va-st enonder ene tourbene electrike. Et, shuvanmint, esse capâbe di produire do corant co troes eures après solea-djus. Ele kimize a roter dispu ciste anêye. Eyet n a ddja ene pitite sour ki les travos vinèt d' esse sitrimés lanawaire, lomêye Nor-3 (Loumire-3). La, ci serè co ene ôte tecnolodjeye. Des muroes plantés e rond, ki vont risclati l' loumire eviè ene hôte tour metowe à mitan d' l' aireye [*périmètre*], et fé fonde do sé ordinaire (NaCl). Ki rfrè do corant tot rindant s' tcholeur djus dins l' tour, et fé d' l' electrike co pus lontins après l' anuti k' l' ôte.

Oyi mins nonna !

Totes ces belès pinsêyes la k' on-z a oyô a Marakech serént cobén anixhilêyes [*réduites*]

à néant] pa deus sacwès ki dji vos va dire.

Po cmincî, li mopllyaedje del djine el' Afrike, ki n' baxhe waire mâgré l' enindjaedje do sida. A nonne do Sara, todi. (Dabôrd k' e l' Afrike bijhre, il a bèn discrexhou, divnant minme parey à chifes di l' Urope dins des pays come li Tunizeye.)

Si on porshût come asteure, po 1,2 miyârs di djins ouy, gn âre motoit on miyârd et dmey e 2030, et deus miyârs e 2050. Dj' ô bèn k' i fâre deus côps dpus d' amagnî. Çou ki dinreut 200 miyons d' ebagants climatreces. Portant, dins nou stande, dji n' a veyou del riclame po des programes k' aidrênt les meres afrikines a-z ehâyi li taeye di leu famille. Li sudjet sereut i divnou nén politicmint comifât avou l' avancixhmint des islamisses dins toplin des pays âtoû do Sara ? Dimander cwè, c' est ddja ene miete î responde.

Li deujhinme aroke ki pôreut di-hâjhiner [*dégligner*] les belès paroles del COP 22, c' est l' novea mwaisse des Estats Unis ki n' croet kécfeye waire à ravâdaedjes sol climat (trop sin cieus po si ptite tiesse, motoit). Et k' a ddja boerlé sacwants côps k' i côpreut les subzides a l' Afrike paski les cwârs evont dins les taxhes des dictateurs et leu nindjes di politikîs courtizeus. Dins les pays ki sont splawnés pa l' abriance, todi [*en déliquescence à cause de la corruption*].

Et la - pôves nozôtes et les tchéns d' tcherete ! - on n' lyi pout nén dner toirt. Cwand on

voet çou ki s' passe dins des pays come li Gabon, li Bouroundi, li Congo-Kinchassa li Zimbabwé et l' Aldjereye, la k' les cis k' ont l' povwer ni volnut nén dner leu placee às ôtes [*absence d'alternance*]. Sins câzer des pays sins nole moennance politike come li Libeye, li Nonne-Soudan, li Nôr do Mali, l' Ess do Congo-Kin; li Cintafrike.

Al fén des féns...

Sorlon les djins des soces nén recwârlantes, gn a cwanlminme yeu des progrès a Marakech.

A Paris, c' esteut djuste des sohaitaedjes di govienmints. Asteure, c' est les moenneus politikés ki s' ashidnut avou les soces di djins [*société civile*]. Et mete les ponts so les î po kimint et cwand awè les liârs po les ptits s' disfinde disconte des rujhes climatreces a vni. Dabôrd, les SNR ont dmandé l' droet d' esse mimbe des assemblêyes la k' on decide des buddjets et leu dispârdaedje.

Les banques zeles-minmes kimincèt a ofri des credits po des pordjets nateure-amistâves.

Ene ôte dimande des soces di djins, c' est d' saveur cwè et come wice ki les cwârs ki rexhnut pol climat evont. Disk' asteure, ci n' esteut nén clairmint eplaidî et controlâve [*non transparent*]. Dizo ci splinctaedje la [*pression*] des djins, les dispinses del « grosse machine » divrênt esse brâmint pus veyâves, et les distoûnmints pus mâlâjheys.

Lucyin Mahin, li 18 di nôvimbe 2016

Eviè les veyes et les provinces

Co ôte tchoi: fâreut k' les cwârs pol climat dischindêxhe pus bas dins l' schâlance economike des pays. Avinde direk les veyes et provinces, estô di raiwer les ministeres del mwaisse veye.

C' est çou k' sohaite, dins on resonda al rivowe « *Jeune Afrique*, Jean Pierre Elong Mbassi, prezidint d' ene soce ki rashonne les comenes et provinces des pays d' Afrike (CGLU-A, *Cités et Gouvernements Locaux Unis d'Afrique*).

Insi, dit-st i l' ome, on pout vey noer so blanc si les subzides pol climat ont yeu d' l' efet ou ont stî furlés a non-syince. Ca c' est les près-moenneus ki poitront l' donlêye s' i gn a des grandès rascråwes ki toumèt sol dos des peuplâcions.

Eco fât i ki l' tcherpetaedje politike des pays dene des povwers às comenes et provinces. Mins, dins èn avirançaedje [*évaluation*] ki l' CGLU-A a fwait so 50 pays d' Afrike, end a ki 10 k' on pout dire ki sont discintrâlijhîs assez po poleur evoyî des buddjets eviè les mayeurs et gouverneus. Sins conter li manke di djins capâbes dins les ptitès veyes d' Afrike. La l' nuk dit-st il' soyeu.

Istwere / rilidjon

Les croejhâdes des efants

Ça s' passe e 1212, inte li cwatrinme et l' cénkinme croejhåde (k' ont totes les deus fwait berwete).

Dins l' Sint Empire Romin djermanike...

... ki l' Walonreye est ddins, li trope di djonnes croejhâs est moennêye pa on bierdjî d' après Cologne. Gn a ene andje ki lyi a aparexhou et lyi dmander d' aler dlivrer li Sinte Tere des muzulmans. Gn a Bén 20.000 djins k' end alèt. I sont rascrawés di totes sôres di maladeyes a cåde del pômagne [*famine*] et do waire d' idjinne [*hygiène*]. Et e passant les Ales [Alpes], end a brâmint k' î leyèt les hozetes. I n' sont pus k' 7000 a l' arivêye a Djinne [Gênes].

La i priyèt l' Bon Diu di lzî adrovi l' mer disca l' Palestene, mins c' est tintin ! I s' disbelixhèt et sayî d' s' egadjî avâr la come mandaye. End a waire ki vlèt rpasser les montinnes. Les sorvicants ki rvénront, les djins riront d' zels.

El France...

...c' est ene trope di 30.000 djins - sorlon les cronikeus, mins ça shonne on chife foirt houzé - , des djonnes di pôvès familles. I sont moennés pa on lomé Stiene [*Étienne*], on bierdjî di Cloye-so-Loir, dilé Orleyan. Il a veyou l' Crisse lu-minme ki lyi a rmetou ene lete po li rwè Flipe-Ogusse. Ki les rçût, mins n' elzî dene nèn s' benedicion. Adon, gn a pupont di scrijhaedjes istorikes so ciste advinteure la e l' France.

Paskeye riscrite après

I s' ârênt rashonné a Avignon (foû del France, adon), et did la a Marseye. I piyèt po magnî.

Les martchands d' Marseye s' endè dvèt mete cwite, ca i hapèt dins tos les botikes po magnî. I trovèt ene vudindje : i lzî vont louwer des bateas po les moenner el Palestene. Les djon-

neas croejhâs prindèt çoula po ene boune aweure ki vént do Bon Diu. I sont etaessîs dins des bateas fortcherdjîs. Après deus djoûs, i disbarkèt so l' iye Sint-Pire, dilé l' Sardingne. Gn a deus bateas k' afondrixhèt [*coulent*], Les passaedjîs et l' ekipaedje sont pol diâle.

Gn a cénk bateas ki schapèt, et porshuve leu voye. Mins les marrens, c' est des martchands di sclâves. I vindèt les djonnès djins âs Arabes.

Sorlon l' idêye di leu prôpietaire, i sont Bén traitîs, et polèt minme dimorer crustins (400 did zels). Mins des ôtes les oblidyèt a si cviersî a l' islam. Les cis k' ârênt rfuzé ârênt yeu stî touwés.

Francis Caramin, â scoles di Bive, li 25 d' octôbe 2016

Les procès d' macrales

Enawaire, dj' a scrît on live e francès, « *Le dernier feu* », rashiou so on procès d' macrale di 1645. I s' passe al Calâdreye, dins les Ârdenes franceses (mins vos nel trovroz nèn so Gogueule-mapes).

Dji m' a Bén dvou documinter so ces procès la d' sôrcires - et d' sôrcîs. C' est la k' dj' a trové li

sbarant chife ki dji vos va dire. Eter 1450 et 1700, gn a yeu dipus d' 20.000 femes et omes di broûlés djustice so l' Ârdene bedje.

C' esteut sovint des femes tote seules, ki werixhênt do scret, et sognî avou des yebebes. Ele n' estênt nèn scolêyes, et n' savênt ddja responde âs djudjes lomés

pås djins d' eglijhe, les prevots. Dins l' tchanson da Mimile « pôve macrale », li feme do prevot a minme sitî ernipêye avou les cotes di l' essôrçulêye.

(a shuve)

Gérard Avril, âs scoles di Bive, li 5 d' avri 2016

Magnete et l' CETA

(shûte del pådje 3)

On pout pinsen çou k' on vout di çou k' a fwait Magnete et çou k' il aveut padrî l' tiesse. Mins gn a ene sacwè d' seure enute : les pitêses djins pinsnut todi dpus ki les estats sont-st âs mwins d' ene casse [*caste*] di grandiveus ki n' schoûtnut k' les patrons et pinsnut tot sawè mia kel pitit peupe.

C' est po çoula k' Donald Trump a wangnî âs Estats-Unis, ki Le Pen assaetche les Francès et k' les Inglès on vôté pol Brexit.

D' on costé, les pouxhants âs botes des ritches :

Clinton, Merkel, Michel, Hollande. Di l' ôte : nolu, sâf des populisses.

Berdeler di ces acoids la dins des sâlons d' l' Union a Brussele et dire après âs pârlumints k' i n' ont k' a dire âmen, c' est evoyî les djins ezès bresses des populisses.

Çou k' a stî fwait pal pârlumint walon, c' est çou k' i fât fé pus sovint s' on vout k' les djins croeynuxhe al democraceye. Nos avans des droets et i les fât eployî cwand i fât.

Magnete n' est nèn l' schapeu del democraceye. C' est on politikî k' a odé l' bon côp. Mins il a fwait bodjî les lenes.

Jean Cayron, li 4 di decimbe 2016

Li Rantoele às Belès Letes

Limero 35 (rawete al Rantoele l° 80 del mwaijhe sâjhon 2016-2017)

Ene ouve ni vât ki po ostant k' ele soeye li djusse et vraiy temoen di s' tins. L' oteur walon doet esse modiene, et l' pus hardeye idêye nel doet nén rbouter. À contrâve, el doet rcweri. (Lambert Lemaire, adrovaedje do 49e anouwaire del soce « Les oteurs walons », 1964-1965, p. 24)

On dlaminté rewoeyon

Dji n' sai s' vos kinoxhoz l' dezert. Dji vou dire li vraiy dezert, la ou çki vos n' trovîz nén co ene pougneye di souwêyès yebes racrapotêyes inte deus platès pires. Ou çk' i n' a rén ! rén k' del cayasse, ossu lon ki vosse vuwe poye cori.

E ç' dezert la, dj' î a stou, e fén fond do Sara aldjeryin, on pô divant k' ene binde d' efouwés moudreus n' atacaxhe a-z axhorer ses prôpès djins, tot djhant ovrer pol glwère dâ Bon Diu.

C' esteut do tins do condjî d' Noyé. Nos esténs la, ût camaerâdes, vinous cweri ene gote d' avinteure et nos voléns griper disk' al copete del Garete el Djenoun, li pus hôte des montinnes d' après la.

I gn' aveut so nosse cwâte Mitchlin ene longowe rodje roye avou deus mots on n' pout pus assaetchants : « piste interdite ».

So l' côp, nos avans-st avou l' idêye del shure avou nos djipes. Pus d' cwate cint kilometes sins on pelé hamtea ! Rén ! Siya, portant ! A mitan voye, on voeyeut, on ptit bleu rond : di l' aiwe ! Cwè sohaitî d' mî po-z î passer les matenes et fiesti novelan ?

Et nos avans rôlé, rôlé tote djoû, loyminoymint, âd triviè d' on dzolé payis, loucant di n' nén piede ces hopeas d' setchès pires ki ls omes ont tapé ene so l' ôte, afisse do mârker l' voye.

Li tins nos shonna long, foirt long. Anfin, a l' vesprêye, dal copete d' on crestea, on discovra ene vete taetche â mitan des plins, ene tote pitite taetche di vicante couleur, pierdowe â mitan d' ene mer do djaenâsse piroe. Nos avéns hâsse d' ariver.

Ene sôre di brouyârd ewalpéve tot l' bazâr, et on voeyeut li wapeur soude et s' rispâde tot avâ. Tot conte des prumîs âbes, des

bastimints. Des bloks di rôze beton, sins astaedjes, come tapés sol sâvlon.

Vudes !

Rén k' ene pezante poite di fier ki l' vint fjheut crîner so ses eruneyès viertires. Minme li blanc mâvi k' on rescontere portant tocosté, ni nos vna nén sohaitî l' bénvnowe, come c' est l' uzance.

A céncwante ascoxheyes, aspoyeyes â flanc d' on croupet, come ene riglete di hougnetes avou, tchaeskene a s' tiesse, ene pire dressêye. Des tombes ! Ene pitite aite mierseule, Bén lon erî do monde.

Padrî çou k' aveut stî ene cinse, ene foite odeur di pouris oûs nos broca-st al narene. On s' pinséve sondjî. Del bolante aiwe aspitêve foû d' cint plaeces, rimplixhant tot, gargouyant. Des grossirès bagnweres tchabotêyes e l' plinne rotche. On aveut mâ ricnoxhe âd triviè del sipexheur les ombions des omes, ewaérés, come des spérs.

Kissemêyes håre et hote, des curêyes di chamos, totes etires, souwêyes come des catches e for, avou leus flouwîs ouys, refoncîs e leus trôs, et, leus poyowès peas tinkeyes so l' oxhea d' leus coisses. Rén n' î mankéve.

I ns atouméve a feye di trover tot do long des voyes des eskeletes Bén netyîs et Bén blankis, letchîs et raletchîs des biesses do dezert, ki n' end ârént nén leyî la l' pus ptite betcheye. Adon k' vaici...

Rén n' aveut polou viker. Li flairante aiwe,

fortcherdjeye di shoufe, epweznéve biesses et djins !

Nos esprindîs ene boune blamêye et restchâfer totes les platnêyes ki nos avéns apontyî a l' avance po ç' shijhe la. Peneuse swerêye ! On vuda bén sacwantès botayes, on saya bén d' ataker deus, troes tchansons do tins ki nos esténs co studiants. Al vude. Li moirt ! Li sintimint del moirt nos ewalpéve et strindeut nos cours. Et les vigreusès blames n' espaitchént nén l' edjalante froedeur del nute di nos toumer so les spales.

A dijh eures, tot macasses, nos esténs tertos racrapotés dzo nos covtoes.

As airs do djoû, nos estîs so pî. Abeye, on s' a souhaitî ene boune anêye, on-z a

bevou l' café. Pu, sins târdjî, nos l' avans levé, bén d'vant ki l' solo n' âye rischandi l' air. Et nos avans rôlé, lontins, sins moti. Ene eure à long, nos avans trové, plik et plok, des carcasses di chamos. L' airaedje do viker aveut tchôkî so les voyes les pôvès biesses. Tant k' elle î avént co polou hope.

Jean-Pierre Dumont, li 28 di setimbe 2001, metou so l' Aberteke e 2004 ; vos pôroz bénrade lére li mwaisse modêye, avou on cwâtron d' ôtès noveles do minme sicrijheu, dizo l' tite « Tot tournant les pådjes ».

Li rmariaedje (II)

Dji m' a maryî deus côps. Come li tite vos l' dit bén, cisse sipoûle ci kimince avou l' deujhinme mariaedje. Mi feme d' asteure si lome Zahiya. C' est ene Tunizyinne.

Mi, c' est Pierot, on traeyincieus [business-man] dins l' impôrt-espôrt. Dj' ahesse les grands botikes, et mete mi-minme mes prodûts ezès raiyes.

Dedja, às noices, dj' aveu trové k' elle aveut passé mo do tins avou les djins d' ses djins, sins prinde asteme a mes invités. Tos cuzéns et cuzenes. Sacwants vinous d' Tunizeye esprès. Mins co pus di Paridjots. Ki n' avént ki l' gueuye. Avou nozôtes, les Walons, peter l' francès come n' a nouk ki l' sâreut tchamârdier, ni a Brussele, ni a Tchâlerwè. Mins, inte di zels, todi flamter dins leu langue. Et ti, nén ddja saveur s' i t' préjhént ou s' i t' discâzént. Ou t' dire des pâters di bourike !

Po dire li veur, dji n' a nén yeu l' tins di pinser la si lon, li swerêye des noices. Elzès fât shuve, hin, ces djins la, cwand fwaiynut leus ceremoneyes. Cénk côps d' erote ki l' marieye a candjî d' cote. Et tchaeke côp fé ene rintrêye dins l' sâle do banket avou l' orkesse ki boerléve les muzikes d' avâr la. Pu s' aler ashire so on trône, et ratinde ki totes les djins di s' costé vegnnuxhe fé tirer leu portrait avou les maryîs. Tantea k' mes houkîs s' prindît eto à djeu, et ça fjha l' dobe di fotos. Pu avou

tchaeke novele rôbe, gn aveut on novea plat, apoirté pa cénk gârçons d' sâle, moussîs come les sierveus da Solimane li Mirlifike, li grand zultan del viye Tourkeye.

Al difén del shijhe, gn aveut li spectåke del danse do vinte ki les mâyes s' ehâstît d' aler scarwaitî à prumî astaedje, come dji vos l' a dit l' ôte côp.

Dins les priyîs di m' costé, gn aveut on lomé Djôzef Djâzwal, on prumî dessineu, k' aveut stî scolé des grands spiroutîs d' Mârcinele. Des ponces del binde d' imådjes come li Morice do Luk Lureus, li Peyåd des Bleus Nûtons chôzants, u co l' Frankinet dâ Gaston Albiestreye. Nosse Djozé - il aveut ptchî d' esse lomé insi - esteut la

avou on ptit aparey foto et mitrayî les hosseuses do vinte. Après, i vos croxha des hinants desséns avou les vizaedjes di nos priyîs ki drovént des ouys come des sârletes.

shûte p. 15

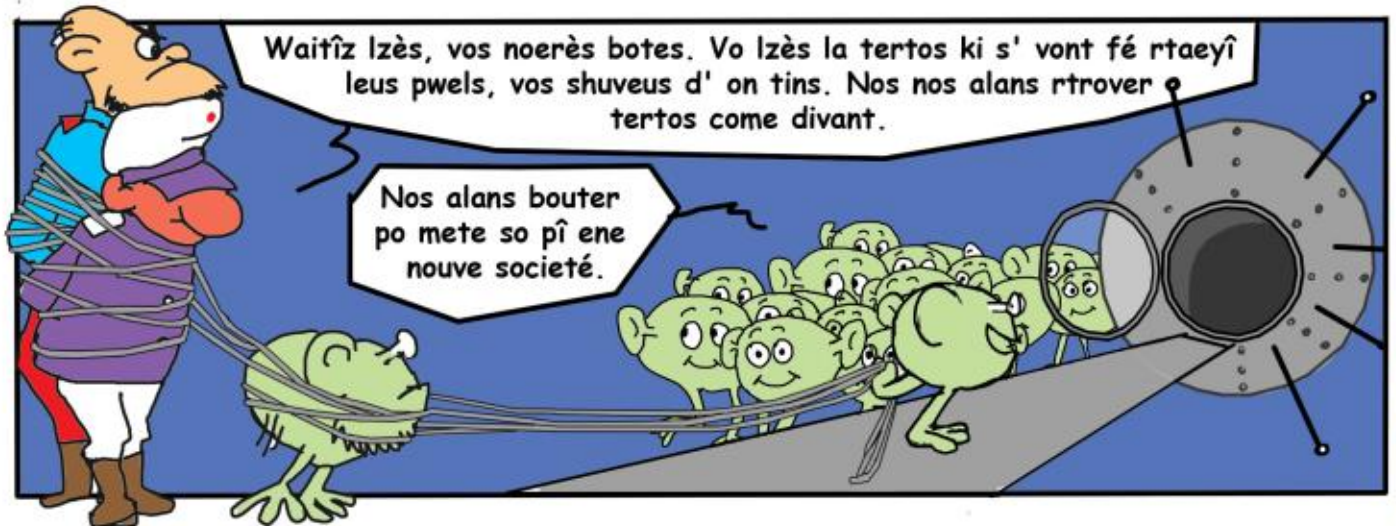

Siya, k' nos
l' oizans !

Avou mi, les noerès
botes ! Bouxhîz
m' a roed bresse
dissu ces
arnâjhes la !

Il ont tertos
peté evoye.

Waitîz Izès, vos noerès botes. Vo Izès la tertos ki s' vont fé rtaeyî
leus pwels, vos shuveus d' on tins. Nos nos alans rtrouver
tertos come divant.

Nos alans bouter
po mete so pî ene
nouve societé.

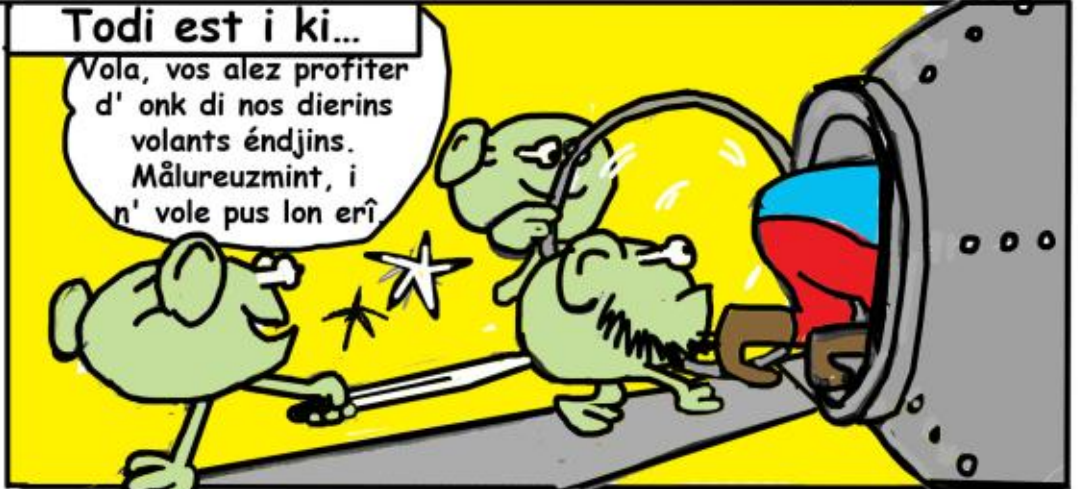

Et si, et si... Et si nosse fâve ni vos a dné nôle response a vos kesses, a vos d' cweri après. D' awè l' ouy, les orayes et l' cour Bén à lādje cwand i fāt. Nosse filozofe Djozé Sourdant l' a veut Bén dit :

« Tchaেকে cōp k' on arinne ene sakî, gn a des cmns loyēns ki s' texhnut inte les deus djins. Metans k' ces aloyaedjes la egzistēt ddja d' avance. Mins dilé les sacwès k' on rsint pareymint, onk et l' ôte, tot atôtchant ôtru, gn a eto des codujhances, des sintimints k' on voet ki sont diferins. Ça esplike ki tchaেকে mierdjin est unike. Kimint trover les arindjmints po k' tote ene societé vike dins l' årmonreye ? I fāt mete so papî tos les ponts k' ene contrumasse di djins si sintnut Bén avou. I les fāt astoker tot ndè fjhant les lwès del nācion. Les lwès ni seront adon k' ene riglatixhante cogne des acceptances des sudjets sociās, tchaেকে estans mierseu, mins tchaেকে estant aloyî a tos les ôtes. »

Todi est i ki...

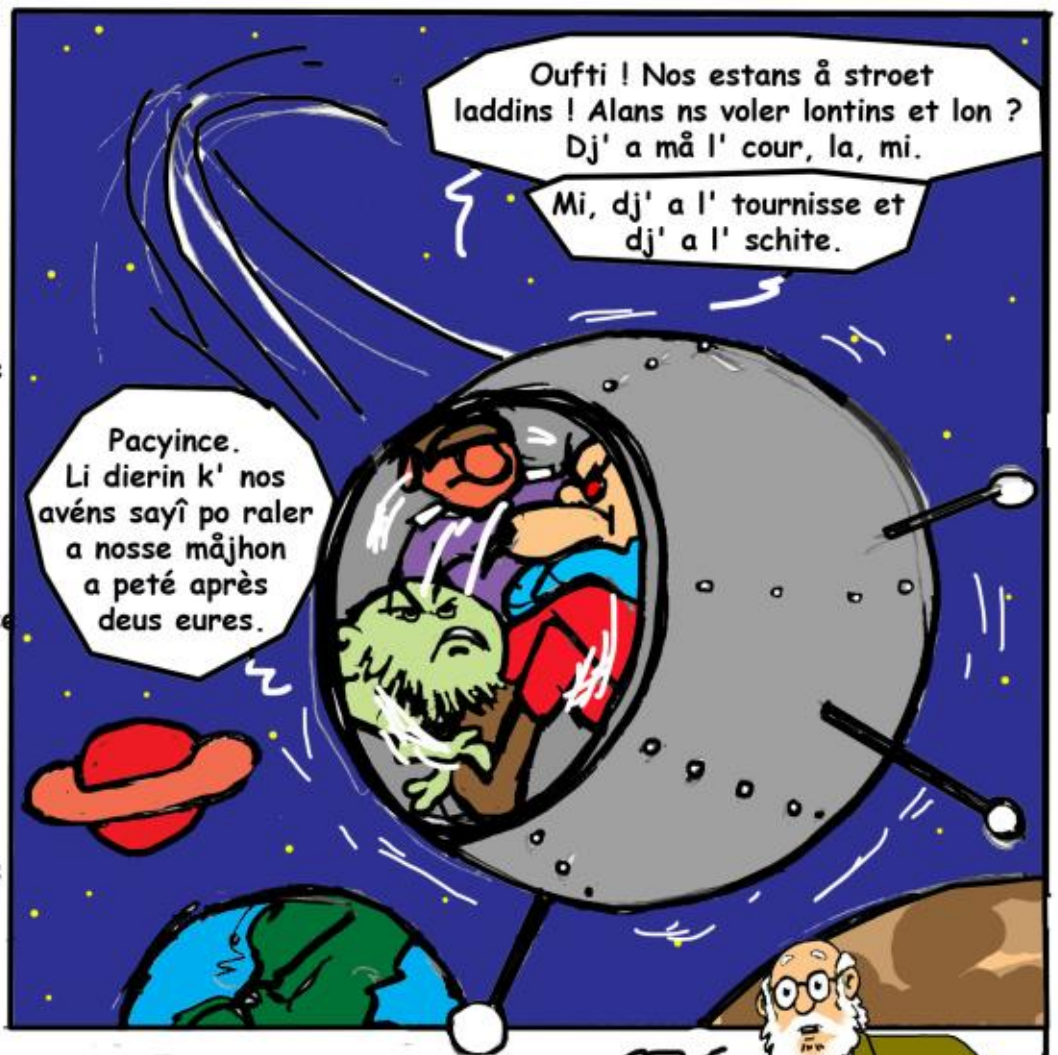
Vola, vos alez profiter d' onk di nos dierins volants éndjins. Mâlureuzmint, i n' vole pus lon erî

Oufti ! Nos estans à stroet laddins ! Alans ns voler lontins et lon ? Dj' a mâ l' cour, la, mi.

Mi, dj' a l' tournisse et dj' a l' schite.

Pacyince. Li dierin k' nos avēns sayî po raler a nosse mâjhon a peté après deus eures.

Sobayî çou ki s' a passé après tot ça ? Alez sawè ? I dmeure co motoit des schayes a discovri et a lére dins on trô ou l' ôte. Alez î don rxaxhî on pô po vir ; on n' sait mây. Vos pôrîz esse li novea edvinteu d' l' istwere di nos ratatatayons do tins des grandès biesses à longuès cawes, et d' leu resconte avou des vetes omidîs. Tant k' a CISSE FÂVE CI, leye, elle EST HOUTE.

Li vraiye istwere del Walatlande

Suite de BOLO contre TIRANO LOPEZ

BOLO ET LES BARBOUZES
TEXTE ET DESSINS: **marculeta**

MINI-BIBLIOTHEQUE SPIRITUEL

Bolo contre TIRANO LOPEZ
marculeta

CEUX DE NOS LECTEURS QUI COMPRENNENT LE LOPEZLANDAIS SE SOUVIENNENT QUE BOLO A RAMENÉ DE LOPEZLAND, TIRANO LOPEZ ET LE SINISTRE FOUCHETTO POUR LES ENFERMER AU ZOO D'UTOPIE-CITY, CAPITALE D'UTOPIE.

"OUI" CACAHOUE-TE, TIRANO?

BOLO NOS NARGA ANCORA! MA YE TROVARE BIEN EL MOYEN D'AVOIR NOSTRA REVANCHA!

Rindans a Cezâr çou ki lyi rvént "Li vraiye istwere del Walatlande" a stî adjinçnêye dissu on pordjet di 1961 po ene shûte à « Bolo conte Tirano Lopez » ki nos avéns avou Marculeta.

Dins les limeros ki vnèt del gazete ki vos lijhoz l' pus voltî :

A l' après d' ene idéye da N. Manager et C. Renier

GAMMA
KNIFE (Coutea gama)

Kimint k' ça rote ?

djogé

Li radiocérudeye à Gama-coûte (Coutea gama), c' est on médiaedje radjouté a, ou ki replaece li niericérudjeye classike. On s' è sieve dins sacwants magnants mās u des ôtes maladeyes do cervea. Sovint, les malâdes savnut wai d' tchoi so ciste operâcion la, ey adon, esse dins les transes. Cisse binde d' imâdjes (B.I.) cial, c' est on deujhinme documint po les pacyins et leus djins - et les djins d' leus djins - awè cnoxhance des ca et des ma del tecnike. Gn aveut ddja yeu, e 2013, ene prumire B.I. sol minme sudjet, ki l' tite, c' esteut tot bounmint "Gama-coûte". I s' adjixheut di l' esperyince d' on malâde ki s' fijheut médyî di ç' façon la. Cisse B.I. ci esplike kimint çki l' éndjolreye rote.

So l' tins k' les m'ayes si rispâmént l' louca, les comeres, zeles, estént à deujhinme plantchî, ki s' rassapinént avou totès sôres di ptits wasteas, biscûtes et gougouyreyes à souke, a môde des payis d' Afrike bijhrece.

Gn aveut rén d' walon dins vos noices, m' alez dire. A siya, ça ! Al comene, di l' après-nonne, c' esteut mes djins k' estént les amuzeus. Al rexhowe del sâle des mariaedjes, ene trope di djîles d' El Lovire nos ascoyît avou leus taburins et leus ploumas, k' arlochént come e-n on vrayi djoû d' cwarnea - di carnaval, dit-st on, nozôtes. Et les cmeres fihént les mascarâdes padrî, et taper des belès flotchèyes di soukes di bateme às efants, às vijhéns et a tos les rwaitants.

Ey après, si rapouêler à câbaret « À vî Dârmè », inte plankets, sins les femes, po rbrouêler m' marone. Ribrouêler, di dj', ca dji l' aveu ddja broûlé a m' prumî mariaedje. Ci côp ci, dji l' a abaxhî podbon, et l' hiner d' on lan dins l' feu e l' aisse, k' on aveut resprindou po l' ocâzion. Li ceremoneye bén ramouyeye al « bire di Sâjhon », ene cuvêye a pârît ki dj' aveu cmandé al bressene di Djanmiou, avou ene etikete especiâle « Pierot eyet Zahiya; bounès noices ! ». E walon sol papî, come di djusse. Ey avou on foete inte nos deus vizaedjes. Pocwè on foete et nén on cour ? Paski m' binamêye mi bassinéve ki, addé zels, li cinte di l' amour, ci n' esteut nén l' cour, mins l' foete. A on veyou-voltî - ou ene veyowe-voltî -, on dit « mi ptit foete » et nén « mi ptit cour di boure ».

Mins wice vass cweri les brokes, hê, ti, po fé des sfwaitès noices ? Ele t' âront costé tchir et vilin, sins manke.

Dji vos a ddja dit ki dj' esteu li rwè del vindince. Dj' a cmincî m' cârire avou les soucrâdes po ls efants. Dj' esteu co tchîf di raiye à « Côrete », mins la ddja ene hapêye ki dj' aveu les pinses di m' mete a m' bouisse. Li dimegne, estô d' aler djouwer à tenisse avou mes cousses, dj' epontéve les otovoyes, disk' a Mondjoye, Djulé et Cologne. Et-z aler fé martchî avou des fabricants d' boubounes. Des djonnes k' ataként dins l' mestî come mi, et ki boutént l' dimegne tot parey di del samwinne. I m' shoflît des pouces e mi oraye, et m' consyî di mete des distribouweus otomatikes dins les scoles et les buvetes des plinnes di djeu. Dj' î radjouta les clubs di spôrt ki cmincént a-z awè del

djin, di ces trevéns la.

Tantea ki, shijh moes pus târd - dj' aveu-st a schipe 21 ans -, dji divneu patron di mi Soce di Mierdjin al Rastrindowe Responsâvté, SMRR. Vos cnoxhoz mî li sike e francès, SPURL, si djel tén bén.

Après deus ans, come dedja dit, dj' a leyî a ds ôtes ci naxhe la di machine às soucrâdes. Et-z atchter des gougouyes di foirt pitite cogne, bén ewalpêyes, a mete divant les ridoes-caisses dins les grands botikes. Et les efants pîler « Moman, dji vôreu bén on Minimâss ». Ou ene boeslete di troes tchicletes. Po-z awè l' pâyê, li mame les tchôkive dins l' tcherete. Pierdowes à mitan del djivêye di l' addicion, les mini-boubounes ni mostrént nén k' ele costént troes côp pus tchir ki les minmes, atchtêyes dins les reyns. Et mi s' rimpli l' taxhe, et vey houzer si conte el banke.

Cwand des ôtes avît l' minme idêye ki mi, dji candja d' prodût, avou des ptitès botayes di gote, atchtêyes direk a l' alambikî, el Grande Dutcheye. Avou co des distribouweus di ptits pakets d' cigaretes. C' esteut li cmince do zûna « foumer vos pout touwer, rastrindoz vos ! ». Tot çoula, todi a l' intrêye des caisses ezès grands bazârs.

Dj' esteu ddja maryî avou Birdjite - mi prumire feme -, et nos deus valets divnous des refoircîs gaméns, cwand dj' ataca avou mi atuze di plaecî les martchandijhes mi-minme ezès raiyes. Dj' ahavta on contrat mirlifike avou l' tchinne di grands botikes « Delhesse ». Pu avou les « Côrete ». Tantea ki, li djoû di m' rimariaedje avou Zahiya, dj' aveu ene vintinne d' eployîs k' ovrént por mi djouremây.

Come eterprijhe-djermon, dj' elzès pleu payî à mwinre salâre. Et co awè des aprindisses mitan sol conte di l' ONEM. Li gros des wangnes, c' esteut co po bibi. Tot fjhant pârît di fré avou les Contribucions, ca dji n' a mây frawtiné d' on cene d' uro avou ces djins la.

« Trop oniesse ! C' est ça ki t' piedrè », mi pirlodjive-t ele, Zahiya. « Bon et biesse, ça cmince pal minme lete. »

*Lucyin Mahin
ûtinme paskeye del
ramexhnêye « Tchicago-
el-Walonreye », 23
d' mâss 2015 et 19
d' avri 2016*

L' estouve à bos

Dins nosse pitite mājhon [maujo], / I gn a on stouve à bos / ki, dispu près d' èn an, / Rodjit dins l' plaeece di dvant. / Nos avans prins cila / Mågré k' i n' est nn bia / Mins nos avans bén tchôd / Cwand on s' achîd astok [asto].

Resploe: I n' est nén foirt grand, mins i m' plait bén / Dji vos l' di, leyîz l' daler / Cwand pa dvant i s' mete a tchâfer / Cwè çk' on est bén a ses costés.

Ene loumete po l' fé prinde / Veyoz, gn a rén d' pus simpe. / Cwand dj' a on djoû d' condjî / À bos, dji m' va voltî / Gn a pont d' efoirt a fé / Po prinde des moirts bokets / Fât dire ki les pus spès, / Fjhèt tolminme pus d' efet.

à resploe

Sortot n' fât nén rovyî / Tenawete d' el tcherdjî / Avou sacwantès coxhes [couches] / Spesses come des manches di brouxhes. / Cwand tot l' bos est broûlé, / Et k' i n' dimeure pus rén / Nos stitchans des briketes / Pa dzo sacwantès sketes.

à resploe

L' estouve à bos, l' estouve à bos / L' estouve à bos, di no mājhon [maujo]. / Adon, nos nos rtchâfans [r'tchaufans] / Avou l' bea noer tcherbon / Sovnance des vîs corons / Di no payis walon. / Les rodjes et djaenes erflets / Sovint m' fwaiynut pincer / K' i dimeure co èn espwer / Po no bea payis noer [nwêr].

Li stroete plake « Raecenes » (Racènes), c' est 24 tecses e walon da Jean Goffart, foirt åjheys a comprinde, k' i dit lu-minme so on fond d' muzike.

Diclarâcion d' amour

Dji vs vôreu todi prinde / Dins mes bresses sins ratinde / Et vos dire tote èm djoye [jwè] / D' vos awè rescontré, / Télmint dj' inme bén daler / Avou vos m' pormoenner / Tos les semdis à niût, / Dins les bos, sins fé d' brut

Paski dins mi ptit cour [keûr] / Dji rsin brâmint d' bouneur. / Gn a bén pacô del plouve, / Mins tchaeke côp, dji vos rtrouve [r'trouve]. / Et k' impôrte les sājhons, / Dji so todi dins l' bon.

S' i gn âreu do foirt vint, / Dji vos tindreu bén l' mwin, / Mågré l' bijhe ki shofele / So vos doucès mashales [machèles]. / Et cwand rvénrè l' prétins, / Dji rtrovrè mes anêyes vint.

S' i gn âreut do solea, / Dji sreut bén dins vos bresses [bras] / Dji rtrouveu co m' djonnesse / Po vos fé des caresses. / Cwand s' evont les nouwaedjes, / Vla k' dji pinse à mariaedje; / Mins dji tén a vos l' dire, / Ki ça n' sâreut esse pire : / Ki d' totes les ptitès stoeles, / C' est surmint vos l' pus bele.

Dji n' èm sin nén tot seu, / Et, dj' endè so-st ureus. / On betch so vo mashale [machèle]: / Ça î est, vla k' dji trimbele; / Dji triyane come nén deus / Paski d' vos, dji so bleu.

Dji rwaite dins vo coirsaedje, / Dji rabresse vo vizaedje, / Ki dj' oize a poenne touchî / Peu d' serer vos beas iys; / Vos belès mwins tindowes / Èm sohaitnut l' bénvnowe. / Çou k' dji pou sohaitî, / C' est bén d' vos vir voltî / Eyet çoula podbon, / Endon mi ptit poyon ?

« Raecenes » (Racènes) on CD avou 24 arimés da Jean Goffart, telefonez à 0495/155550 ou emilez a jean.goffart35@gmail.com

Shûte des papîs des Rantoeles l° 74 & 75 (esté et ahan 2015)

Les toubaks di Smwès (III)

Dji dmoreve a Tchiplane, so les Hôteurs di Smwès, et nosse pere fijheut des toubaks. Cwand il estént souwés et rintrés, gn aveut d' l' ovraedje po fé tins del moite sâjhon.

Etter âtchetes [entre parenthèses] âk sol tacsaedje des toubaks. Come les djins payént des taeyes so tot, a des plaeces k'-i-gn-a, come Suni ou Casbork, i s' ont dit: on va planter des toubaks. C' est âk k' i n' cono-xhèt nén; adon, on n' serè nén tacsé dsu. Et come d' efet, i n' ont nén stî tacsé dsu shî-set ans â long. Pu après, cwand tolmonde e mete, bén asteure on va tacser. A ç' moumint la, il ont abandner l' ahivaedje do toubak. Ça a rprins pa moumints, pu ça a ndalé totoutmint.

Pindaedje

On prindeut deus gades espacées d' on mete 30 et mete on boudriyo dsu. C' est on bwès avou des gros clâs metous ôternés [alternés], tos les 10 cintimetes, onk d' on costé et l' ôte di l'ôte. On mete dijh, doze ou catoize toubaks sol boudriyo. C' esteut sovint l' ovraedje des comeres.

Les omes, zels, alént dveur pinde les boudriyos tcherdjîs so tote li hôteur do setchixhoe [sèchoir, hangar de séchage]. Tchaেকে fwait a pô près 20 kilos. Li ci k' est âdzeu n' a k' a alârdji les djambes, et mete li bwès droet. Il est la adjoké so les pietches. Cwand on-z a fwait ça ene djournêye â long, on est fén hodé. Come dins les gregnes dinltins, cwand on distcherdjive â four.

On hangâr âs toubaks n' est djamây clôs, pask' i fât ki l' vint passe âd triviè po k' ça setchixhe.

Dispindaedje

On lzès va dispinde purade cwand i cmince a djaler. Ôtrumont, li toubak est crou [humide]. Cwand vs alez dins on hangâr â toubak et ki l' toubak est tot vert, i ploût, hin. Ça gote. Vs estoz tot frexh cwand vs avoz passé padzo. Paski nozôtes, on rmeteut co do bwès âdzo, dins ces hangârs la.

Cwand ça n' gote pus, c' est ki l' toubak kimince a esse setch. E moes d' decimbe u djanvî; ça dipind do souwaedje, et si on-z a l' tins.

Splitchaedje

On l' dischind do hangâr, et on l' va splitchî : c' est tirer les foyes do keuton [rafle, tige]. On a les boudriyos avou les toubaks al tere; on les rtire del ponte. On les mete so des saetchs et fé des balots di 30, 40 toubaks.

End aveut ki splitchént dins les fornîs [petit bâtiment avec le four à pain]. Nozôtes, on splitchive dins l' coujhene. On aveut ene pitite coujhene, cwate metes so troes. Et on s' meteut a cwate didins. Tchaেকে onk aveut s' tchereye [chaise], dilé li stouve - pask' on n' fijheut do feu k' dins ene plaèce.

On aveut l' balot d' on costé, et li splitchî et mete les foyes di l' ôte costé del sele [chaise]. Cwand on-z aveut tot fwait on toubak, li keuton, on l' tapéve dizo l' tâve. Et d' l' ôte costé, cwand on nd aveut plin l' mwin, on loyive avou ene foye. On loyive âdzeu, a 5 cm do dbout. Pus târd, on-z a loyî avou del coidlete.

Cwand gn aveut trinte cwarante

marotes [petites bottes], i gn aveut onk ki les purdeut et ls aler poirter dins ene ôte plaèce, po s' dihaler.

Et les keutons, cwand i gn aveut plin padzo l' tâve, et k' on n' saveut pus bodjî, ebén, on ls aléve poirter dvant l' ouxh. On les tapéve so l' ansinî, paski ça fijheut d' l' ecrâxhe [engrais] ossu, po fini.

On splitchive ça al woeye (al shijhe). On n' aveut nén minme on posse di radio; on n' aveut rén d' ôte a fé al nute.

Epactaedje

Do toubak, ça sint dins l' mâjhon. On nel wârdéve nén dins l' coujhene, come di djusse. On l' wârdéve âdzeu d' on ran d' coshets u âk insi.

Cwand les controleus vnént, come on dveut diclârer eto çou k' on-z av wârdéve po s' prôpe foumaedje, i plént aler vey â gurnî s' on n' è catchive pont.

Cwand on a tot splitchî, on prend ene caisse di bwès, ene caisse trawêye, dijhans, sins fond. Des deus costés del caisse, on a fwait des pitès etaeyes, po leur mete ene coide ki dischind dins l' fond del caisse et pu ki rmonte di l' ôte costé. Come ça tot do long, tos les trinte cm, po loyî les botes. Alôrse, on mete des léts d' marotes, e les betchfessant (mete li gros boket del côte d'on costé pus d' l' ôte). Et on bale dissu avou ses pîs.

(a shuve)

Yvon Barbazon, âs scoles di Bive, li 1 î d' avri 2015 (scolaedje pa les scolîs).

Noveas lives e walon

Veye di comere et shijhes di Noyé

C' est do walon do Mitan ki nos noveas lives nos vegnut, ci côp cial. Li veye d' ene kimere d' on viyaedje des boirds di Sambe. Eyet des paskeyes di Noyé d' inte Baye et Andwè.

Djôzef Bodson a scrît aprume e francès. E 2001, il eplaida ene riguilete di tâvleas sol vicâreye d' ene kimere d' avâr ci. Ça s' lomève « *Marie, trente-six*

scènes de la vie d'une femme ». C' est d' ces trevéns la k' i fjha cnoxhance di Willy Bal, pa letes, â dfwaite do motlî des bokions. Del soye al gade [*de fil en aiguille*], les deus omes si hâbitît, et s' evoyî leus scrijhaedjes. Kéne saizene cwand nosse Soyurlin [*habitant de Soye-lès-Floreffe*] trova dins l' Bourdon on radjustaedje e walon d' Djanmîou d' onk des tchaptrês di « Mareye ». Mins ci n' est k' cwénze ans pus târd ki l' mwaisse sicrijheu di « *Reflets* » va prinde li pene po rmete tot l' live e walon. Et trover on franc tigneus [*audacieux*] d' eplaidou po ndè fé on nozé ptit live etitré « Mareye, ene vicâreye ».

Contnou

Come li tite del modêye e francès li djheut ddja, c' est trinte-shijh tâvleas del veye d' ene kimere do Paysis walon. Di l' âdje des djeus d' glawene, disca so s' lét d' moirt, ey âd triviè des sâjhons d' l' anêye.

Did wice ey e ké trevén [*époque*] ? Ci n' est nén mâlâjhey a-z adviner. Gn a veut co des pî-sintes ki crawyént do viyaedje disca Sambe. Des tropeas d' bedots. Des tchandeles di shû [*suif*]. Do saeyén

Contes di Noyé

C' est a Hinri Matteredne - k' a ndalé la èn an po tchanter les matenes di l' ôte costé del veye - ki les Cayés Walons (C.W.) rindnut bon dwer tot-z eplaidant ene ramexhnêye di ses contes di Noyé.

L' idêye a veut vnou d' ene soce di bénfjhance [*société caritative*] ki l' Hinri boutève por zels. On-

[*saindoux*] k' on dâbore sol pwin. On hathe co les petrâles po les biesses. Ci sereut bén on ptit viyaedje del Walonreye el prumire mitan do 20inme sieke, come les grands classikes del prôze e walon. On s' rissovént totshûte des cwate romans da Calozet.

Stîle a pâr

Si l' cotoû djeyografike ey istorike n' est nén nouvea, li stîle, lu, sorprind. Pont d' câzaedje inte les persounaedjes. Pont d' racontaedje di totes sôres di paskeyes avou des bons et des metchants. Des tâvleas, vos di dj'. Des rîlêyes et des riguiletes di frâzes sins viebe. On croereut lére del powezeye sins rime ni pîtaedje. Portant ci n' est nén come li prôze powetike d' on Maquet («lantiene madjike») ou d' ene Daniele Trempont («ene miye di mi»). Cial gn a tolminme ene sacwè ki s' raconte, tinrûl-mint, imâdjreçmint, come cwand elle a si prumî orgasse, so ene naçale, dissu l' vevî (p. 28).

Et l' walon, lu ?

Ratourner do francès po fé do walon, ça moenne sovint a des banslêyes di francijhas [*formes francisées*]. Li scrijheu n' a nén stî al coete di ç' risse la. Mâgré k' i tuzève dedja sovint e walon cwand i scrijheut e francès

(c' est lu ki l' dit noer so blanc). On sint co todi l' francès a plin nez cwand on lét « *i s' degadje di leu costé ene sôre di grande pâjhirté* » (p. 12). Portant, li pe-clêye di beas mots nos fwait rade rovî ces mâlâsnés pas-saedjes la. Insi, li prustixhaedje do pwin: « *Ça radurit, s' aspe-xhit. Ele prind l' pâsse, asteure, a plinnès mwins. Li sorleve, li co-tape a grandès clatches conte li bwès del tâve. Sopeze, sorleve, sere, apougne. Rimowe. Tchôke. Sere. Ça groxhit, ramwinrit, si rsere, si rdresse, si rplake...* » (p. 31).

Damaedje ki l' ortografeye n' a nén stî raspepeye pa ene soce littéraire. Des scrijhas come «tchik'teye», «gin.néye» (p. 18), «boudgî» (p. 24), «pîçinte» (p. 25) ârênt polou esse ramidrés.

Tipografeye

L' eplaidou Bragard divreut eto aprinde a rceper les mots al môde walone, et nén come si aspougneu d' tecse inglès-ovrant lyi atâvele di fé. On n' trovreut nén des côpaedjes come «r'sè-re», «tchandè-le» (p. 12), «sotd-warmant», «bro-ke» (p. 17), «ôd-jourdu» (p. 25). Loukîz les rcepaedjes [*coupures de mots*] di vos Rantoele-gazetes po vey kimint ki nosse binamé aspougneu Scribusse fwait, dizo nosse sipepieus cmandaedje.

z a rtrové l' fitchî, et ndè fé on limero a pâr des C.W. L' ouve est enimâdjeye [*illustrée*] pa des desséns saetchîs des «Noyés walons» da Delbouye, on live parexhou e 1938.

Gn a ladvins des spoûles ordinaires, come cisse viye djonne feye la ki va loukî les hâynaedjes des botikes a Brussele. End a eto des mirâculeuses, ki Mareye si vént racoûtchî mon les Walons.

Diccionairaedje

DTW et esplicant motî

L' an 2000, tins k' li DTW, modêye Hendschel-Dumont, doirmeut so ene waibe, l' esplicant motî skepyive sol dominne «walon.org» ki dji vneu d' atchter sol Daegntoele.

L i fwait ki l' DTW fouxhe on dictionnaire di tot l' walon, ça nd a fwait tot naturelmint on pordjet k' ireut bén avou l' ortographe do rfondou walon, ki djustumint si diswalpéve so les minmes trevêns.

L' esplicant motî, ki dj' enonda e 2000, ourit minme ene sôre di role di « prustin » (mwaiye à pwin) po l' ortographe do rfondou. Li rfondou, dins ces anêyes la, rexheut del termene di sayes et d' esperimintaedjes (1992-2000), po passer a ene cogne moens candjante.

L' esplicant motî divna-st insi ene fele usteye pol rifondaedje do walon. Ca, à moumint di tchoezi l' ortographe definitive d' on mot, li meyeuse tchuze a fé est pus veyâve cwand on-z a tote li famille di mots constrûts sol minme bodje. Minme si les mots d' on sfwait parintaedje èn sont eployîs, pacô, ki dins ene miercoine del Walonreye.

Anonçaedje do pordjet

Mi, on Walon vnou d' ôte pâr, cwand dji cminça a voleur aprinde li lingaedje do payis ki m' ascovyive, dji m' trova bérade divant l' målâjhmince [*difficulté*] di trover on bon dictionnaire. A ç' moumint la, li dictionnaire do pârler d' Lidje da Haust esteut spoujhî dispoy lontins - i n' sereut replaidî ki sacwantès anêyes après. Dj' ô bén: on nel trovêve nén âjhey-mint dins les livreyes.

Dj' aprinda grâce al croejhete Hendschel, eyet âzès waibes sicrîtes pal soce « Li Rantoele ». Ene soce ki dj' end alêve divni mimbe. Adon-pwis eployî normâlmint li rfondou walon po scrire li lingaedje.

Di m' mestî, come infôrmatikî, dj' ovrêve adon po des fjheus di libes programes. Eto esteu dju bén afaiti a cisse filozofeye di rinde libe les ovraedjes ki dvrênt

siervi a tertos. Lorint Hendschel aveut ddja dné l' egzimpe avou s' croejhete k' esteut ddja dizo libe licince (li GFDL).

Tot çoula - (1) les idêyes des licinces libes, (2) li mezâjhe po on dictionnaire modiene eyet di tot l' walon, (3) li mezâjhe d' on motî e rfondou walon, eyet (4) li volté ki l' walon soeye « on lingaedje come èn ôte » ont fwait ki dji djha âzès mimbes del Rantoele ki ça sereut clapant d' aveur on sfwait dictionnaire. Onk ki sereut pol walon çou ki l' Larousse est po l' francès, mins ki soeye libe eyet lijhâve pa tertos, eyet lijhâve a pârî do prumî djoû.

Ciste idêye fourit aspoyeye oficirmint pal soce a si mwaisse raploû do 25 di mâss 2000. Pu anonceye al radio e l' emission « 900.000 Walons » d' Nameur li 7 d' avri del minme anêye. Dj' î ala avou Lucyin Mahin, ki dvénrè li mwaisse amonteu do pordjet.

Tecnikes ey elodjaedje

On còp l' pordjet anoncî lon et lâdje, i fala bén ataker. Lucyin Mahin evoya les prumîs mots eyet i fourît metous so les fyis.

Â tot cmince (i n' dimeure pont d' egurniyaedje di ç' tins la), ça tneut so ene miere waibe-pådje, avou ene pougneye d' intrêyes assez simpes, et des courts dicijhaedjes. Come di djusse, onk des prumîs mots intrés, ci fourit « rantoele ».

C' est a ç' moumint la ki l' motî prinda l' cogne k' il a asteure - et k' ene pârteye a stî wârdêye disk' à Wiccionaire - (1) intrêyes e rfondou e rodje couleur (2) intrêyes e disfondou e bleuwe couleur redjiblant viè l' intrêye e rfondou (3) hagnons [*paragraphes*] avou ene famille di près-parints (metans: viebe, dérivé avou -aedje, sivierva [*déverbal*], addjectif,...) metous eshonne (4) prezintaedje des

disfondowes (5) eployaedje d' imâdjes (6) cogne HTML.

I fourit décidé eto di mete come racsegnes nén seulmint li sôre gramaticåle do mot mins eto si tchamp d' eployaedje (mot d' cinsî, mot d' houyeu,...) eyet si livea sociolinwistike (mot d' tos les djoûs, lingaedje sorpoli, grossir, rabaxhant sinse...).

Bénrade il a falou passer a deus, troes, cwate et pus di waibe-pådjes. Avou ene crexhince moyene di 150-200 novelès intrêyes par moes (2000-2004)

Rujhes di crexhince

Â cmince li motî esteut elodjî so mi éndjole, e m' måljhône. Mins les pådjes HTML divnênt todi pus pezantes a fwait ki l' motî s' ecrâxhive.

L' anêye 2002, gn a pâr avou des modêyes so papî, k' ene 60inne d' ezgimplaires ont stî vindous. Mins après on moumint, li cviersaedje del cogne HTML po l' imprimaedje divna trop pezante et on n' pola pus fé des modêyes papî (et di pus, ele divnênt foirt sipesses, et do còp, ene miete tchires avou).

I fala cmincî a tuzer a on candjmint d' cogne pol dictionnaire.

Li rexhowe so Wikipedia

C' est peviè ces trevêns la k' dj' a discovrou l' pordjet Wikipedia. Eyet l' idêye di fé ene modêye e walon a-st aspitê e m' tiesse on bea djoû à matén. I m' fala adon ratourner tote l' eterface.

Dispoy li cmince do Wikipedia e walon, on-z a metou des intrêyes di l' esplicant motî adlé les intrêyes eciclopedikes. Ça permeteut d' profiter di tos les avantaedjes tecnikes. Li sâme [*but*] esteut di tot rcopyî sol bâze di dnêyes Wikipedia.

Pablo Sarachaga, so Wikipedia, eviè 2004.

Ehâyaedje ortografike

Faflote u pont d' faflote ?

Tos les lingaedjes ont des rujhes avou l' ortografeye et les faflotes. Li walon n' est nén a pâr. Dji va dire les ponas et les covas di sacwants cas, et l' piceure po sawè comint fé.

L i pus malâjhey po des djins k' i gn a, c' est les «del» et «d' el». Li prumî, c' est èn ârtike d' apârtinace (ou ârtike djinnitivâ) å femrin, et l' omrin, c' est «do»⁽¹⁾: li live **del** bâshele et **do** valet, l' aroke **del** syince et **do** spôrt. Li pluriyal, c' est «des».

Gn a eto l' ârtike pârthixrê, ki shût les minmès rîles: dji vou **del** crinme et **do** laecce etch (et tchik et tchak). On l' sicrît eshonne, veyanmint k' i n' provént nén di deus mots walons k' ont stî metous eshonne, mins purade di vîs mots romans. Li rîle est simpe. Tant ki l' omrin est radjondou («do») et l' pluriyal eto («des»), li femrin est d' ene seule pîce eto («del»).

L' ârtike etroclé «del» esteut ddja al môde e 19inme sieke. Ciddé âdzeu, dins ene des prumîres modêyes do bea bouket. Mins avou ene ortografeye a môde itâlyinne (delle)

Mî d' wârdê « d' el »

Mins gn a l' cas ewou ki «d' el» si scrît e deus bokets, veyanmint ki c' est deus mots: ene divancete (di) + on prono d' djîn (li, el) dins l' cas acuzatif. Metans: i m' a dit **d' el** rinde å facteur. Si l' prono est å pluriyal, ça fwait «d' elzès» ou «di les».

Li piceure ? Tûzez, metans, å francès. La ewou ki l' francès âreut «de le» po l' omrin, ou «de les» po l' pluriyal, et nén «du» et «des», adon l' walon divreut purade sicrire «d' el». Egzimpe: *On m'a demandé «de le couper en deux, de les couper en quatre, de la couper en mille morceaux.»* «On m' a dmandé d' el pârte e deus, d' elzès taeyî e cwate, d' el sipyî a meye bokets».

Etrocla d' plaeece

Ene ôte sacwè, c' est l' ârtike locatif, ou ârtike di plaeece. L' omrin, c' est «e», li femrin «el», pluriyal «ezès»: mes cayets, dj' elzès mete **e** caba, **el** banse, **ezès** saetchs.

Tolminme, on pout scrîre eto «e l'», cwand on tuze ki c' est ene divancete + on definixhant ârtike.⁽²⁾

Etroclas divancete-ârtike

D' èn ôte des costés, i n' fâreut kécfeye nén scrîre «pol», veyanmint ki ç' n' est nén èn ârtike. S' i sereut èn etroclé ârtike, il âreut des cognes po l' omrin et l' femrin et l' pluriyal: *pou, *pol, *pouzès. Mins come ça n' egzistêye nén, dj' a ptchî di scrire a pâr: po l' valet, po l' bâshele, po les gaméns.⁽³⁾

El fé simpe ?

Des djins k' i gn a sondjnut k' i fât tot fé simpe, et scrire eshonne ostant d' mots k' on vout. Li fé simpe, c' est sovént on boigne conte. Dji lé sacwantès gazetes flamindes, ewou k' les gaztîs ont sondjî ki, po fé simpe, i n' fât pupont d' comas [virgules] ezès frâzes. Cwand c' est come ça, i m' fât lère troes côps on tecse divant d' l' etinde.

Sicrire des mots eshonne e walon, c' est l' minme. Estô di «dji m' t' el va dire», sacwants scriynut «dji m' tel va dire». Sabaye s' i n' simplixhrént nén co ene miete: «dji mtel va dire» ou co: «djimtelvadire».⁽⁴⁾

Djôr Sfasie, li 30 di nôvimbe 2016

(1) E sacwantès plaeces do Braibant, on n' dit nén «do» po l' omrin, mins «del» po l' omrin et po l' femrin eshonne.

(2) El Condroz ey el Hôte Ârdene, on dit: o caba, ol banse, ozès saetchs. Insi, on n' acmaxhe nén «el» defini avou «el» locatif. Sifwait, «el feme a moussi ol tchambe, el fossî a moussi o café». Li rfondaedje a tchuzi les cognes di Lidje / Nameur.

Achille Van Calsteren

YÛ POUL
DJOU...

Vocabulaire wallon du mineur carolorégien

(3) NDMS: Des etroclas divancete + definixhant ârtike come: pol, pal, pâ, pàs (pa les) sont acceptés dispu lontins e rfondou walon, mins on les pout todi scrire a deus bokets. Ciddé djondant; poul = pol e carolo.

(4) NDMS: Des etroclas prono sudjet + prono coplemint: djel, tel, el (= i l') sont eto corants dins les mwaisses ovraedjes do rfondou. Des djivions [lexèmes] pus complicés come djelzî, telzî - portant dnés dins les croejhetes da Hendschel - ni sont waire eployis, mins replaécis pa dj' elzî, t' elzî.

Pitite croejhete da Hendschel, pådje 9

Les pronos "el" eyet "elzès" si polèt aclaper âs mots dji, ti, mi, si, ki, di: djel prin; djelzès prin; tel vous; telzès vous = ti les vous; i sel dimande; i selzès wârdèt por zels = i s' les...; c' est mi kel prind; c' est mi kelzès prind = ... k' lès prind; rind mel; rin melzès = rin m' lès.

Fiesse às lingaedjes walons

Li grand raploû del fiesse 2016

Li djournêye di fiestixhaedje, a Nameur, c' esteut dins ene grande sâle, pus plaijhante ki l' anêye passêye. Po les cis des standes, todi, ki plént shuve les ôtes ocupaedjes sins bodjî d' plaeece.

Gn ourit on gros cint d' djins po vni rescontrer les (ôtes) bévnants des soces di waloneus. On nd âreut vlou awè ene miete dipus, veyanmint tot l' rabôriom [*pub, propagande*] k'on aveut fwait âtoû d' l' etrevén [*événement*]. Mins on n' a nén tos les pàs k' on hosse, dit-st i spot.

Come l' anêye passêye, les Molons avént amoenné leus muzikes eyet leu boune oumeur po-z adrovi l' fiesse. Pu gn ourit les spitchs des otorités. Li mateur-minisse Prévost s' escuza di n' nén djâzer walon. Djusse on ptit boulaedje [*déravage*] dins si spitch cwand i dclâra ki li rfondaedje aléve fé piede les piceures des walons coinreces (adon k' c' est djusse li contrâve). Mayuri kî çki lyi aveut tchôkî des baloujhes e s' tiesse. I lyi fât fé saveur k' on sfwait etervinaedje n' est nén politicmint comifât. Sins on rfondaedje - d' ene cogne ou l' ôte -, li walon serè djusse ene rimimbrance foclorike e 2050.

Li scabene del culteure, Djenvire Lazaron, djâza câzu toltins e walon. Proficiate, nosse dame.

Po rakeude les pârteyes di l' après-nonne [*faire les transitions*], c' esta Cristene Decock li mwaisse câzeuse. Leye ossu rinda bon dvwer à lingaedje da Bosret. Riproficiate.

Tins k' Pire Otdjâke et ds ôtes vayant(e)s moennént on djeu d' platea so les lingaedjes walons - ki c' est les Gâmetes k' ont wangnî - les djins tournént so les standes. Dins les tournants: Louise Moor di « *Wallon-nous* », li ptit-fi da Emile Robin - on scrijheu walon k' a stî croupî dins des casinos el Libeye (!) -, des copineus di Stâvleu, et minme des tourisses braezilîs.

Al dimeye di cénk, Nadine Del-mâjhon-walone et Batisse Frankinet rindît les pris des troes bates e-n alaedje pol fiesse di 2016 (loukîz p. 2). Li cougnet [*cerise sur le gâteau*], ci fourit li spectâke do « Ptit Prince » ki dvize avou tos walon-câzants. Come c' esteut Roland Thibaud l' amon-teu do waitrê, li picârd n' esta nén rovyî.

Marcel Leboute a stî rdjonde li paradis des waloneus. I nos aveut todi ecoraedjî dins nost ovraedje d' eplaidaedje di motlîs e rfondou. Binâjhe, k' il aveut stî, cwand il aveut trové dins on prumî eplaidaedje so papî di l' esplicant motî, on rima d' après s' viyaedje: « A Marcour, li diåle î court; a Macrê, il î brait; a Djoupeye, i mareye si feye; a Warizi, i mareye si fi. » Nos vnéns djusse di rcâzer d' lu dins l' Rantoele 79,

rapoirt à djaenixhant âbusson (p. 8), ki c' est lu k' end aveut magnî.

René Brialmont, câzu onk di ses vijhéns, l' a shuvou did près. On lyi doet des clapants metaedjes al sinne avou s' dramatike « *Djennereye* » (on djeu d' mot inte li viyaedje di Djenrè, et l' sâme des comedeyes: « *dj' endè reye* »). A scrît des pîces di teyâte nén come les ôtes. Metans li cene avou on tite e flamind « *Oh de schattige stad Durbuy* » (O ! li ptit trezôr di veye ki c' est, Derbu). Et ene novele ki nos fjha rviker ezès ptits viyaedjes di l' Aiwe d' Oûte do trevén holandès (diviè 1825). Aveut eto rashonné ene antolodjeye des scrijheus d' après Derbu. Onk di ses dierins ovraedjes, c' esteut d' aveur atâvlé ene hâvlêye di noûmots d' éndjolisse al bate di 2015. Onk di zels « *haye-a-stitchî* » (schaye a stitchî) po « clé USB » a divnou « schayete » (« *ardoisette* ») sol Wikipedia walon. Ciddé-djondant, vo l' la ricaricaturé pa Maggy Destrée dins l' live da Joël Thiry « *À ratind-tot* » (2006).

Condoloyances...

... a Ziré Malet, li moenneu del copinreye di Rotchfoirt, ki vént do piede si mweteye. Coraedje, et ki les binamés copineus vos sotnexhe dins ces laids moumints ci.

Proficiate...

... a nosse mwaisse sicrijheu, ki vént di s' ritrover grand-pere d' on nozé ptit Djowakim (on vî ptit no k' aveut ddja dné « *Djowassin* » e walon, dimoré come no d' famille). Et copurade à deus parints k' ont-st adiercî on sfwait djowion.

Motoit ki, dins 30, 40 ans, ci serè lu ki rpindrè l' Rantoele, k' ârè replaerî « *Viè l' Avni* », « *Li Swer* » eyet « *l' Libe* » dins les wâmires d' on payis walon walon-câzant.

Les crakes dal Blawete

Li beaté, téle k' elle est

C' est ene boune viye grand-mere ki dmande a si ptit-fi d' 12 ans :

- Kéne sôre di feme inmeuss d' aveur pus târd, hê, mi ptit-fi ?
- Dji vôreu trover ene crapåde come li lune.
- Ti vôreus ene feme bele come li beaté [*pleine lune*] ?
- Neni, dji vôreu k' ele vénxhe al vesprêye et k' ele pete evoye al pikete do djoû !

Li foice catcheye di l' ipnôze

C' est l' conte di deus femes ki n' arivèt nén a-z aveur èn efant, et shuve on traitmint po ça a l' ospitâ.

Èn an pus târd, ele si rescontrèt mins n a ene des deus ki ratind famille dispoey 7 moes.

- L' ôte lyi dit:
- Vs avoz del tchance. Mi, li traitmint n' m' a rén fwait.
- Bén a mi nén pus, mais dj' a stou vey èn essocteu [*hypnotiseur*] !
- Mi avou, nos î avans stou shijh côps avou mi ome, et ça n' a nén stou.
- A bén seur ça ! Î faleut aler tote seule, don, vos !

Piereuse

N a-st èn ome ki prind on tacsî avou si ptit gamén.

Li tacsî mousse divins ene rowe wice ki les comeres tinèt botike dizo leus cotes.

Li gamén dmande :

- Cwè çki c' est totes ces femes la ?
- Tot djinné, li popa respond:
- Dji n' sai nén. Dji n' elzès kinoxhe nén.
- Li tchâfeu d' tacsî dit:
- C' est tertotes des poufiasses !
- Li gamén :
- Cwè çk'ele fjhèt la, les poufiasses ?
- Li tchâfeu: - Ele racolèt.
- Li popa saye d' etervini:
- Ele ratindèt leus omes !
- A ! Elle ont èn ome ?
- Li tchâfeu:
- Elle end ont minme sacwants par djoû.

Li gamén:

- Mins si elle ont sacwants omes, elle ont brâmint des efants. Mins popa, cwè çk' i fjhèt tos ces efants la cwand i sont grands ?
- I divnèt tchâfeus d' tacsî m' fi !

Ça poite mâleur tos les djoûs

Å buro d' l' « Estat civil », n a-st ene djonne kimere ki s' vént fé abaner (s' inscrire po s' maryî).

Ele dimande å buralisse:

Est i vrai ki ça poite mâleur, di s' maryî on vénrdi ?

- Bén seur, don ! Pocwè vôriz vs ki l' vénrdi soeye a pàrt ?

Fât nd aveur po ses çances

C' est èn ome ki rintere pus timpe di s' ovraedje et trover s' feme e s' lét avou l' plonkî.

Adon, i brait:

- Mins nodidju ! Ki fjhoz vs la ? Vos sepoz bén k' c' est a l' electrizyin k' on doet des çances !

Les omes del Mîtrinne Mer [*Méditerranée*]

Å comissariat d' Lidje, n a-st ene kimere ki vént rashire plinte po foircixhaedje [*viol*] .

- Racontez m' çoula. Kimint esteut i, ci ome la ?
- Bén come i fjheut noer, ci n' est nén foirt âjhey, mins dji pou dire ki c' esteut on Corse !
- Cwè çki vs permete di dire çoula ?
- Bén paski c' est mi k' a tot fwait !

Christian Thirion, li 30 di nôvimbe 2016

L' ABERTEKE

Copinreyes

Copinreye di Bastogne

Tåves di rcâzaedje e walon tos les 3es londis do moes.

Racsegnes : Claudine Voz claudine-voz@hotmail.com

Copinreye di Libin

Tåvlêye di rcâzeus d' walon moen-nêye pa Djâke Dupuis, Léon Thomas eyet Jean-Marie Otjacques. Li dierin vénrdi do moes di 6 eures a 8 eures al nute al mājhon d' viyaedje di Libin (sol dilé d' l' egljhe). Racsegnes : Emilie Lecuivre, Culture Haute-Lesse : 061/41 33 91 0498/17.24.67
Les conte-rindous sont so « Berde-laedje »

Cactaedjes di Mâmdey

Deus vénrdis par moes, di 8 e. a 10 e. al nute (a 6 e. po ene des cwate tropes), metous pa livea di cno-xhance do walon. Racsegnes : info@rcw.be

Tåvlêye di walon di Rotchfoirt

A « Ascoye Fâmene », les deujhinmes et cwatrinme mierkidis do moes. Racsegnes : Désiré Malet d.maletsonveau@skynet.be

Copinreye di Tchårnoe

(Tchaurnè, Charneux-Harsin)

Såle do viyaedje, li 3inme mårdi do moes Racsegnes : Josée Buron : joseeburon@hotmail.com

Câzreye e walon d' Gouvi

tos les 2inme mierkidis do moes, inte 14 et 16 eures e tchestea d' Gouvi. Racsegnes : Christian Thirion (epona53@hotmail.com); Jean Bourgraff (080 33 87 22; jean.bourgraff@gmail.com)

Li copinreye di Ståvleu

si passe deus côps so l' moes, les prumî et l' troejhinme mårdis, di 20 a 22 eures, å locâ d' Electrabel. Racsegnes : 080 86 26 79.

Copinreyes do Roman Payis

Gré-Dwecea : a 2 e. di l' après-nonne, al såle di spòrts, li troejhinme londi do moes. Racsegnes : Guillaume Warnier.

Perwé : Racsegnes : Andrée Flesch 081 65 55 20; petitelouyse@ya

hoo.fr

Oû-l'-Grand : Racsegnes: Joseph Decossaux 019 63 49 61.

Soçnaedje di Djmepe-so-Sambe

Li mårdi, ene samwinne so deus. On câze did tot, mins nén d' politike ni di rlidjon Racsegnes : christiane.bi-name@euphony.net

Sicoles di walon

Univiersité des 3 côps 20 di Djiblou

tos les 15 djoûs, li djudi di 1e. 1/2 a 3e. 1/2 di l' après-nonne

Oditwere del Faculté d' Agronomie, sol site del faculté.

Univiersité des 3 côps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures: Racsegnes: Anne Delporte, Esplanade de la paix 8/176, 4040 Hesta; Denise Willem, Avenue du centre 116, 4821 Dizon-Andrimont

Les scoles di Bive do bontins 2017

5 ashynnes : les mårdis 7, 14, 21 et 28 di mæss 2017 a l' Aisse del Tuzance di Bive, di 14 e a 17 e. Racsegnes : centre.culturel@bievre.be, ou Madi d'Orchimont tel. 061 511165

Li 4 d' avri, c' est les scolîs ki fjhèt l' cours.

Teyâte e walon

Li novea emile des plankets do Triyanon: info@theatretrianon.be

VoBuze (Youtube)

<http://www.youtube.com/wlntv> ou don-bén : <http://aberteke.walon.org>

Voye a Sint-Djâke-el-Galice : 4inme boket : Resconte di perlins el Walonreye (Jean Breuskin); adon, tot potchant 2000 km: li fén del voye el Galice disk' al catedrâle (ki Lucyin Mahin a fwait e-n oto).

BOUNÈS FIESSÉS a TERTO(TE)S

Sol Toele walon-câzante

L' Aberteke

<http://aberteke.walon.org>

Videyos del tévé walon-câzante; rapontiaedje do « Rasgotaedje ».

L' eciclopedeye Wikipedia

a-st asteure 14.275 ârtikes (å 4 di decimbe 2016); <http://wa.wikipedia.org>

Wiccioneaire & DTW

Sol Wiccioneaire, <http://wa.wiktionary.org>, gn aveut 21.019 ârtikes å 2 d' decimbe 2016; sol DTW, å 14 di nôvimbe 2016, gn av 27.414 intrêyes : <http://chanae.walon.org/lh/wa/dic/>

Libes programes éndjolikes

<http://walotux.walon.org>

Foroms et lisses

<http://berdelaedje.walon.org/>

Toplin d' l' ovraedje so li rfondaedje eyet l' DTW. Responses às dmandes di noûmots (on cwårti del linwince walone k' a l' air di s' dispierter di ces trevéns cial.

<http://walon.cultureforum.net/>

On-z î rtrove des tecses evoyîs pa les oteurs e Feller ey eplaidîs vaici e rfondou. Metans les cis da Richard Joelants, Jean Goffart u Christian Thirion (crakes del Blawete).

Fesbok walon

Pådjes « Fesbok » avou beacôp do walon: <https://www.facebook.com> pu cweri après:

* Jean Goffart, ki fwait câzu ene gazete di tos les djoûs e walon.

* Pays condruze: deus troes noveas sudjets (al boune) tos les djoûs; fotos di viyaedjes di Walonreye; desséns po rire, noveles, videyos...

Muzêye do Pârlaedje

<http://www.museedelaparole.be/>

Waibe des rvuwes walones

Li binamé Alain Esterzon mete tos les noveas limeros di nosse gazete, mins eto des Cayés Walons, do Bourdon, do Moxhon d' Ônea, di Singulîs, Cocotico et Wallonnes.

<http://www.revues.be/>

RANTOELE L° 80

- Magnete eyet l' CETA ? (Lucyin Mahin,
Jean Cayron & Jacques Desmet) (p. 3 & 8)
- Li cas Donal Trompe (Lucyin Mahin,
Jacques Desmet & Richard Joelants) (p. 4)
- L' ôr da Nafissatou (Jean Goffart) (p. 5)
- Berôleu sol COP22 (Lucyin Mahin) (p. 6-7)
- Les croejhâdes des efants (Francis Caramin) (p. 8)
- Les procès d' macrales (Gérard Avril) (p. 8)
- Belès Letes:
- * On dlamenté rewoeyon (Jean-Pierre Dumont) (p. 9-10)
 - * Li rmariaedje (II) (Lucyin Mahin) (p. 10 & 15)
 - * Deus raecenes di m' sitroete plake (Jean Goffart) (p. 16)
- Binde d' imådjes: Walatlande (VIe et dierin boket)
(Djozewal) (p. 11-15)
- Ovrer às toubaks e- l' ivier (Yvon Barbazon) (p. 17)
- Noveas lives:
- * Mareye, ene vicâreye da Joseph Bodson (p. 18)
 - * Contes di Noyé da Henri Matteredne (p. 18)
- Esplicant motî (II) (Pablo Sarachaga) (p. 19)
- Tot-z awaitant vos etroclas [enclitiques]
(Georges Sfasie) (p. 20)
- Grand raploû del fiesse às lingaedjes walons 2016 (p. 21)
- Noer et rôze carnets (p. 21)
- Les crakes del Blawete (Christian Thirion) p. 22

